

Ådalsminnen 1922-1941...

(nedtecknade omkring 1980)

Sture Nyberg

1922 flyttade Sture Nyberg, då 1,5 år gammal, tillsammans med sina föräldrar och syskon till Ådalen, från Finland. Han växte upp i Kramfors, som redan då var något av en metropol inom många områden. Sture Nyberg flyttade från orten 1941 och sina minnen från dessa tjugo intressanta år i Ådalens historia har han skrivit ned i denna uppsats.

Ådalsminnen 1922-1941...	1
Inledning.....	1
Barndom i Brunne	2
Uppväxttid i Kramfors.....	7
Sociala förhållanden och kriser II.....	19
Personligheter i Ådalen	23
Idrott.....	25
Kultur.....	29
Reflexion.....	32

Inledning

En redogörelse av det här slaget måste givetvis bli rätt subjektiv. Då beskrivningen av händelser och människor i huvudsak bygger på minnet, gör jag inga anspråk på att detta skall utgöra något historiskt sanningsdokument. Likaså kan ju min bedömning av såväl händelser som personer avsevärt skilja sig från andras bedömningar och värderingar. Många upplevelser och personer som borde komma med och omnämnas kanske uteblir, bl a genom att minnet sviker eller att de för mitt omdöme inte ansetts väsentliga. Låt oss därför kalla detta för vad det är, en pretentiös kavalkad av uppväxt och ungdomsminnen.

Att skildringen till sin huvuddel kommer att handla om vad som idag kallas "centralorten" Kramfors i den del av det geografiska Ådalen som vanligen kallas Industriådalen eller "Röda Ådalen" är ganska naturligt. Min fasta punkt under här aktuell tid var just Kramfors. Kramfors var även under dessa år centrum i Ådalen. Kramfors var en del av dåvarande Gudmundrå kommun, men är idag efter stadsbildningen den 1 januari 1947 liktydigt med Gudmundrå kommun. Namnet Gudmundrå dök förresten upp i början av 1300-talet i sammansättningen Gudmundrå socken. Första delen av namnet tros vara en försvenskning av namnet Gudmund och Gudmundrå skulle betyda det område som haft Gudmund till styresman. Det är kanske överflödigt att påpeka att Ådalen ligger i Ångermanland, som lär betyda "Vikmännens land".

Det kommer att finnas många namn i berättelsen, men det har jag ansett nödvändigt för att de beskrivna händelserna inte ska bli alltför anonyma.

För överskådlighetens skull kommer jag att indela berättelsen i avsnitt. Barndom i Brunne, Uppväxttid i Kramfors, Kommunikationer, Sociala förhållanden och Kriser I och II, Personligheter i Ådalen, Idrott samt Kultur. Alldeles givet är allt som beskrivs delar av ett integrerat skeende som sammantaget utgör en helhet..

Barndom i Brunne

Jag kom över från Finland år 1922 – ett och ett halvt år gammal – tillsammans med mina föräldrar, en äldre syster och två äldre bröder. Min far var född och uppväxt i Johannedal, en bit norr om Sundsvall, och det var ganska naturligt att han började sin verksamma bana på Tunadals kontor i Johannedal. Där stannade han tills han fick jobb vid baron Mannerheims sågverksbolag Silva AB i Kaskö, Finland. Min mor var jordbrukardotter från Matforstrakten och blev som mestadelen av fruarna på den tiden hemmafru. Vi hamnade i ett litet samhälle – Brunne – ca 6 km från Kramfors centrum. Ett mera adekvat namn är kanske Kramfors Södra efter det sågverk och den brädgård som fanns där. Att vi hamnade där berodde på att min far efter några års jobb i Kaskö förflyttades av baron Mannerheim till Kramfors AB. Baron Mannerheim var sedan 1907 chef även för Kramfors AB och tog över min far till tjänsten som revisor för Kramfors AB med dotterföretag. Detta innebar för hans del en hel del resor till Silva sågverk i Finland, Järfved utanför Örnsköldsvik, försäljningskontoret i Stockholm och skogskontoren från Sollefteå och Näsåker till Jokkmokk. Familjens resa över från Finland skede med en av bolagets bogserbåtar, s/s Kramfors. Mera om denna båt senare.

Detta är kanske också anledningen till att de första 30 åren av mitt liv kom att ha anknytning till cellulosa- och trävaruindustrien inom olika delar av landet. Jag anser därför att jag med fog kan kalla mig för äkta ”brädgårdsindian”.

Med från Finland hade vi liggande på akterdäck en liten roddbåt, en ”hederlig” träbåt. Det kan kanske tyckas oväsentligt, men eftersom den kom att spela en viss roll under mina uppväxtår nämner jag det. Säkerligen kommer många av mina dåvarande kamrater ihåg den.

Det kan vara på sin plats att i korthet nämna hur vi kom att bo vid ankomsten till Sverige. Vi fick en tjänstebostad i en större tvåvåningsvilla, den s k ”Brunnevillan”. Den delade vi med en av bolagets arrendatorer och Wiktor Pettersson, faktor i Södra brädgården. Vi i övervåningen och de på bottenvåningarna. När vi kom över hette arrendatorn Frans Nordin. Jag minns inte så mycket från hans tid. Han köpte ganska snart ett jordbruk i Östby och flyttade dit. En sak kommer jag dock ihåg. Nordin hade en häst som hette Leo. Jag vet inte om hästar i allmänhet är barnvänliga, men den här var det. Vi ungar kunde leka omkring och under honom helt riskfritt. Jag har snarare en känsla av att Leo alltid noga tittade om det fanns några ungar i vägen innan han flyttade fötterna. På hans rygg gjorde jag som tre- eller fyraåring mina första erfarenheter av ridning. Det är möjligt att det var den då i mitt tycke fruktansvärda höjden över marken som avskräckte mig, men någon entusiastisk ryttare har jag aldrig blivit. Som efterträdare till Nordin som arrendator kom Albin Dahlberg. Han hade en son, Lars Anders, eller Lasse som han kallade. Han blev en av mina bästa lekkamrater under uppväxttiden och även långt sedan Albin Dahlberg köpt ett jordbruk i Finnmarken, ca 1 mil nordväst från Kramfors, och familjen flyttat dit.

Även faktor Pettersson hade barn. Två söner och en dotter. Grabbarna var äldre än jag och mina bröder. Det mest bestående minnet av grabbarna Pettersson är deras sätt att kasta burkar med märkfärg efter oss, när vi använde brädgården som lekplats. Dessa försök av bröderna Pettersson att upprätthålla den faderliga, faktorliga auktoriteten medförde att vi utvecklade en

ekvilibrisk skicklighet i att ducka för färgburkarna och försvinna upp i brädstaplarna. Så vitt jag minns lyckades de aldrig vare sig träffa eller fånga in oss.

Det kan kanske vara av intresse att nämna att den lägenhet vi flyttade in i var allt annat än modern. Jag har en känsla av att den låg långt under vad man idag kallar lägsta godtagbara standard. Den saknade både vatten, avlopp och toalett. Vattnet måste hämtas i en brunn, som låg flera hundra meter bort och slasken fick bäras till ”kasa” en bit från huset. Dasset låg i anslutning till arrendatorns ladugård, kanske 75 m bort, men på den tiden tycktes det oss ungar oändligt avlägset – i synnerhet mörka snöiga vinterkvällar – men avstånd och höjder som så mycket annat har en förmåga att ändra proportioner med åren. Uppvärmningen skedde genom vedeldade kakelugnar och golven bestod av obehandlad gran, som måste knäskuras. Köket hade väggar av boaserat trä. Till rengöring användes med fördel Frånösåpa, som vi fick gratis från sulfutfabriken. Nu kanske det här med ved-, vattenhämtning och slaskbärning inte drabbade oss så hårt, eftersom vi hade tjänstefolk som skötte de sakerna. Jag har för mig att ett hembiträde hade en kontantlön på mellan 15-20 kronor i månaden och i allmänhet ett klänningstyg i julklapp. Sovplatsen var en bäddbar pinnsoffa i köket. Det kunde således inte bli tal om några sovmorgnar, men sådana var villkoren då. Bada fick vi göra i badstugan i sågverket. Sågen var en ångsåg, så badvattnet värmdes med ånga. Golven var asfaltgolv med trätrall. Om mitt minne är dimmigt i den här frågan, beror det nog mest på att det pyste het ånga ur alla kranar och rörskarvar. En lyx hade vi – telefon. Det var inte så vanligt med telefon på 20-talet, vilket kanske numret 29 skvallrar om. Det var därför ganska vanligt att grannar kom och ville låna telefonen. Framför allt då det var fråga om att ringa efter läkare eller sjuksköterska. Det här med telefon var en historia för sig. En vevtelefon med manuell betjäning. Det var sällan man behövde ange numret, det räckte med namnet. Telefonisterna kunde de få numren som fanns utantill. Ett rikssamtal till Sundsvall eller Stockholm kunde ha en väntetid på upp till fem timmar. Det var alltså enligt dagens betraktelsesätt ingen lyxbostad det rörde sig om, men enligt dåtida mått och jämfört med den standard som var vanlig ansågs det nog vara en god bostad.

Jag och mina båda bröder umgicks mycket med tre av grabbarna Vikner. Pelle, Erik och Knut från ”Kanan” samt grabbarna Vestin från ”Kolbacken”. Nils-Olof Vestin blev sedermera en av våra bättre 5-milare på skidor.

Den tidigare nämnda roddbåten var vid denna tidpunkt och långt senare ett av våra mesta tillhåll under somrarna. Den fick tjänstgöra som krigsfartyg, sjörövarskepp m m, allt efter humör och leklust. Jag har bl a ett minne från dessa eskapader till sjöss. Jag kan ha varit fem år och råkade ramla i vattnet. Flytvästar var inte uppfunna på den tiden. Jag räddades genom att Erik Vikner (omkring 11 år) tog ett stadigt tag i mina öron och drog upp mig. Vi vågade aldrig tala om denna episod för våra föräldrar.

Från den här tidsperioden har jag en annan händelse som också bitit sig fast i minnet. Jag och min fem år äldre bror var ensamma hemma och lekte med en hemmagjord snurra. Den bestod av en trådrulle med en blyertspenna monterad genom hålet. I övre ändan på rullen slog vi tre små spikar där vi passade in en propeller tillverkad av plåt. Genom att vira ett snöre runt trådrullen och rycka till i det fick vi propellern att lyfta genom centrifugalkraften. Vi kunde få den att segla iväg åtskilliga meter. Vid ett tillfälle lyfte den emellertid åt fel håll och skar rätt igenom min bror Vincents kind. Ett jack på ca 3 cm rätt genom kinden. Trots att vi var små begrep vi att vi måste till läkare. Hand i hand vandrade vi den långa vägen – ca 4 km – till dr Pelle Stenbeck. Han sydde ihop såret, ringde vår far på kontoret och skickade sedan hem oss i taxi. Den händelsen kunde vi således inte hemlighålla. Min bror har fortfarande ett präktigt ärr

i kinden. Vi lekte givetvis annat än sjörövare. Inspirerade av bl a berättelserna om Hjortfot och Buffalo Bill delade vi upp oss i gäng och lekte indianer och vita i skogsområdena mellan Brunne brädgård och sulfittfabriken. Vapnen tillverkade vi själva av trä – tomahawker, svärd, spjut, pilbågar av enbuskar – t o m armborst av spontat virke, där spontrännen utgjorde själva utskjutningsbanan för pilarna. Hade någon av oss fått en riktig kniv, en s k "Bowiekniv", i julklapp så var det nästan axiomatiskt att han utsågs till hövding. Det kunde naturligtvis uppstå problem om det dök upp två grabbar med riktiga knivar, men det löstes genom att dom utsågs till stamhövdingar. Den med den bästa kniven utsågs till hövding för den blodigaste stammen. Vi kunde namnen på de flesta indianstammar.

Jag vill nämna ett par episoder som idag knappast skulle få någon att ens höja på ögonbrynen, men som 1926 var något av en sensation. Som jag nämnt bodde vi strax ovanför Södra brädgården. Där på redan låg fartyg från skilda håll och lastade sågade trävaror under skeppningssäsongen – i stort sett den isfria delen av året. Vid ett tillfälle kom ett antal besättningsmän (greker) iland och började gräva upp och äta maskrosrötter. Trots den fattigdom som rådde, tyckte vi att det var fruktansvärt att människor sjunkit så lågt så de åt maskrosrötter, men kanske eller troligtvis var de klokare än vi. Vid ett annat tillfälle, det var på senhösten när det fallit nysnö, kom några negrer iland. Väl att märka, det var första gången vi såg negrer annat än på bild och det var uppenbarligen första gången negrerna såg snö. De kastade sig över snön och började äta i tron att det var strösocker. Jag vet inte för vem det var den största sensationen, för oss att se en levande neger eller för dem att upptäcka att "sockret" var både kallt och smaklöst.

För att förlänga seglationssäsongen brukade dåvarande statsisbrytaren Atle (förresten den enda som fanns) bryta en isränna upp i Ångermanälven. Detta var också något av en sensation och folknöje, som lockade många människor ut på isen.

Så många fler minnen av intresse har jag inte av tiden innan jag började småskolan, som det hette på den tiden, hösten 1927. Vid denna tidpunkt fanns tre lärarinnor i småskolan. Två fröknar Björner, den "snälla" och den "arga" samt "snälla" fröken Svensson. I folkskolan som det hette, fanns som lärare bl a herr och fru Boklund samt herr Larsson, sedermera Strinning. Strinnings son hette Nils Erik och utbildade sig förresten till arkitekt och blev pappa till Stringmöbelserien som väl de flesta känner till vid det här laget. Skolvaktmästaren hette Viberg. Det kommer mig förresten att tänka på att skolvaktmästaren ända upp i realskolan med vaktmästaren Karl Nilsson åtnjöt större respekt än de flesta lärare.

Jag hade turen att få börja hos den "snälla" fröken Björner och i folkskolan hos fru Boklund – en termin. Mina syskon och jag hade ungefär 2,5 km till Brunneskolan. Det fanns varken skolskjutsar eller –luncher. Det gällde alltså att till fots eller vintertid alternativt på skidor eller spark med ryggsäck innehållande böcker och smörgåsar, mjölk eller choklad samt det obligatoriska pennskrinet och griffeltavlan ta sig till skolan. Tvärtom kunde hemvägen vara full av äventyr, eftersom vi alternativt kunde gå genom skog, bl a över "Gretastorpet" – ett gammalt soldattorp. Vintertid kunde det vara svårare. Det hände ju att det snöat upp till en halv meter under natten och vägarna var oplogade. Snöplogningen skedde i stor utsträckning med hästplog och bönderna, som skötte plogningen, tyckte det var lika bra det fick snöa färdigt, innan de satte igång. Det skulle dröja länge innan Vägförvaltningens två Scaniaplogbilar övertog snöplogningen på distriktets mindre trafikerade vägar. Det kunde vara ganska svettigt för en 7-åring att klafsas fram i halvmeterdjup snö. Det fanns två "gubbar", Fritte och Fransson. De var nog inte så gamla, men för oss smågrabbar var de gubbar. De körde kapved för bolagets räkning med häst från Södra brädgården. När det var

för djäkligt väglag brukade de invänta oss och låta oss åka på vedlasset till skolan. Det hände, men ytterst sällan, att vi fick stanna hemma på grund av snöhinder.

Examensdagarna var någonting alldeles speciellt såväl i småskolan som senare i folkskolan. Då ställde eleverna upp i finkläder. Pojkarna oftast i hemstickade långstrumpor, som kliade fruktansvärt, blå sjömanskostym med kortbyxor, krage med vita ränder och mössa. Den hade ett band med texten Sverige, Manligheten el dyl i guldbokstäver. Flickorna hade dagen till ära nya klänningar och rosett i håret. Föräldrarna satt uppradade på stolar efter väggarna i spänd förväntan. Skulle de få vara stolta eller behöva skämmas för sin avkomma. Givetvis skulle det sjungas – till ackompanjemang av orgeln. Den blomstertid nu kommer, Vintern rasat o dyl. Ofta fanns någon ambitiös lärare som tvingade oss att uppföra någon form av spel eller pjäs. Jag skriver tvingade därför att det var få av oss elever, om ens någon, som kände någon större entusiasm över att behöva medverka. Urvalet av deltagare skedde nog också mera av hänsyn till föräldrarnas status, än till elevernas lämplighet för rollerna.

Vid denna tidpunkt hade idrottsintresset börjat vakna. Det började med att vi ordnade löpningar på landsvägen mellan vattenbrunnen och ”bonn-Sjödins”. Jag såg också min första fotbollsmatch. Jag fick följa med Albin Dahlberg och hans son Lasse för att se Excelsior spela på Björknäs fotbollsplan. Excelsior bildades 1926 och fick namnet efter en tidigare existerande förening. Planen var mera en leråker, berg- och dalbana, som upplåtits av bolaget. Den låg vid brofästet till den dåvarande flottbron över till Frånö. Publiken skildes från själva spelplanen genom uppspända rep. Planen låg dessutom intill och parallellt med allmänna väge Kramfors-Brunne-Frånö. Detta gjorde det svårt för idrottsföreningen att få några matchintäkter, eftersom det inte gick att hindra publiken från att stå på allmän väg och titta på matcherna. Ett spelarnamn har etsat sig fast i mitt minne, Hågen Hellström. Han ansågs vara en stor spelare. Så här i efterhand kan jag väl konstatera att hans storhet låg mer på det lekamliga än spelskickliga planet. På den här leråkern fostrades spelare som 10-15 år senare skulle bli kända långt utanför Ådalen. Jag kan nämna några: Acke Dahl, Erik Sjölund, Erik Lind och Walter Ljung-Pettersson. Själva spelade vi fotboll på ”Kolbacken” i Brunne – en gammal träkolsbotten alldeles intill älven. Det var sällan vi hade någon riktig boll. Vi körde med gamla avlagda läderbollar som vi fick av de äldre grabbarna. Vi hade inte råd att vare sig laga bollarna eller köpa nya gummiblåsor. I stället packade vi bollarna fulla med träull. Målställningarna gjorde vi själva av virke som vi stulit i brädgården. På den tiden gällde 25 öre om du skulle spela med och tre hörnor straff. Det senare kanske bland andra regeländringar vore något att ta efter av våra nuvarande kommersialiserade s k fotbolldirektörer. Eftersom ”planen” låg alldeles intill strandkanten hände det ofta att bollen åkte i älven, men den nämnda roddbåten fanns alltid tillgänglig.

Vid Kolbacken sköttes också all tvätt, mer eller mindre året runt. Vid en tvättbrygga i älven och en stor tvättgryta av järn vid strandkanten.

De kulturella och musikaliska upplevelserna var få. Den kulturella delen utgjordes huvudsakligen av en film som handlade om Nordenskiöld och spelades på Ordenshuset i Brunne. Mitt enda minne av filmen är några skinnklädda gubbar som reser en flagga på isvidderna vid Nordpolen. Det var skräddare Andersson från Frånö som med en portabel filmprojektor åkte omkring och visade film på ordenshus och andra samlingslokaler i Ådalen.

För det musikaliska svarade en vevgrammofon. En skiva som definitivt fastnat i mitt minne var Ernst Rolfs Barndoms hemmet.

I slutet av 20-talet fick vi radio, vilket förvisso innebar något av en revolution. Jag kan nämna att år 1928 fanns i Kramfors 352 radiolicenser, i Nyland 335 och i Ullånger 117.

Jag skall inte glömma att nämna skyltsöndagarna, som var verkliga höjdpunkter. Det gällde att till fots eller med buss ta sig den ca 5 km långa vägen in till centrum för att beskåda alla de lockelser som fanns utskyltade

Apropå lockelser kommer jag ihåg Åhlen & Holms katalog, den s k priskuranten. Den utgjorde en kär läsning, speciellt före jul. Som färdigläst ett utmärkt dasspapper.

Det påminner mig förresten om att första gången jag flög var 1926 eller 1927. Albin Ahrenberg gjorde för Åhlen & Holms räkning passagerarflygningar. Varje tur tog omkring 15 minuter. Kunder som under året handlat för ett visst belopp erhöll fribiljett och jag hade förmånen att få utnyttja vår. Det var tur att jag fick flyga före lunch, för efter lunchen hos överingenjör Ormell inställdes flygningarna p g a opasslighet hos Ahrenberg. Det skulle dröja ända till 50-talet innan jag flög nästa gång.

Bland nöjesarrangemang, som var mycket populära, kan jag nämna de årliga basarerna på "Gretastorpet" och Gumåsklappen intill Gumåsviken eller Sjäodins kläpp, som den också kallades efter ägaren, hemmansägare Sjäodin. Här fanns de sedvanliga basarstånden, olika uppträdanden, tävlingar i form av dragkamp etc samt givetvis dans. I det här sammanhanget kan också nämnas båtutfärderna på midsommaraftnarna. Bolaget ställde en bogserbåt och två pråmar till förfogande. Pråmarna lövpryddes, den ena användes för dans, den andra för servering under några timmars kryssning på Ångermanälven ner mot Åbord och Hemsön eller in i Norafjärden. Det här var en sed som fortsatte in på 30-talet vid föreningsjubileer och – utflykter.

En sak som för alltid etsat sig in i mitt minne från de här åren och långt senare är den skräck, fasa och ångest de flesta kände inför lungtuberkulosen eller lungsoten. Det var vid den här tidpunkten en oerhört utbredd sjukdom och betraktades som vår folksjukdom nr ett. Svält, dåliga bostadsförhållanden, trångboddhet, bristande hygien och sämre medicinska resurser var väl huvudorsakerna. Massor av människor – ibland hela familjer – hamnade på Hammars eller Österåsens sanatorier. Dödsfallsprocenten var mycket hög. Jag minns hur vi höll andan så att vi höll på att kvävas när vi passerade hus, där vi visste att det fanns lungsot. Vi trodde att vi på så sätt kunde undvika att bli smittade. Jag kommer även ihåg hur viktigt det vara att koka porslinet om någon som kunde misstänkas vara smittad bjudits på kaffe eller mat.

En söndagsförmiddag våren 1929 kom baron Mannerheim – bror till marskalken, presidenten m m – åkande med giga och häst. Han inspekterade vår lägenhet och konstaterade att den var omodern och tungarbetad. Han bestämde på stående fot att den skulle utökas, renoveras och moderniseras. Således fick arrendator Dahlberg flytta och det kom "gubbar", som började bygga om, gräva brunn, dra nya ledningar etc. Framemot jul var renoveringen ihuvudsak klar. Då, dagen före Lucia, kom Mannerheim på inspektion och konstaterade att resultatet var tillfredsställande, men konstaterade samtidigt att min far fortfarande hade lika lång väg till kontoret. Eftersom en tjänstebostad hade blivit ledig nära Kramfors centrum och på gångvägs avstånd från kontoret, skulle vi flytta dit. Flyttgubbarna skulle komma dagen efter. Det passade ju bra med skolgång och allt, alldenstund flyttningen kom i samband med jullovet. Något utrymme för överläggningar eller diskussioner fanns inte. Sagt ord gällde och därmed punkt.

Uppväxttid i Kramfors

I december 1930 flyttade vi således till en tjänstebostad vid Kramfors kvarn, invid Kramforsån i närheten av Björsta, som vi ännu kallade centrum i Kramfors municipalsamhälle. Många tror kanske att det var en toppmodern villa vi flyttade in i, och visst var den modern i jämförelse med den vi hade i Brunne. Där fanns värmeledning, varmt och kallt vatten, vattentoalett och badrum. Däremot fanns inte kylskåp men väl ett isskåp. Ett stort skåp, som innehöll en islåda i toppen och en vattenuppsamlingslåda i botten. Däremellan ett utrymme för förvaring av mat m m. I islådan förvarades isblock ungefär 50x50x40 cm. De sågades upp i Ångermanälven och lagrades, dels i isbod, dels i stack av sågspån för att inte smälta under sommaren. Spisen var en järnspis med varmvattenreservoir av koppar, ett vanligt sätt att enkelt och billigt värma vatten på den tiden.

Vi kom således att bo i närheten av den plats där Kramfors första industrianläggning uppfördes. På initiativ av bl a Johan Christoffer Kramm och Johan Sellström uppfördes åren 1742-44 en vattensåg på mark förvärvad från Limsta byamän vid Sqvälsåns utflöde i Ångermanälven. Detta var upprinnelsen till en sedermera blomstrande trävaruindustri i Ådalen. Forsen vid vilken sågen uppfördes kom att kallas Kramms fors, så småningom Kramfors och namn på den samling byar som utgjorde Kramfors municipalsamhälle. Bland byar som ingick kan bl a nämnas Frånö, Björknäs, Brunne, Norr- och Sörlimsta, Öd, Östby samt tidigare nämnda Björsta som centralpunkt. Sqvälsån kom så småningom att heta Kramforsån.

Dagens ungdomar bosatta i Brunne, Björknäs, Frånö etc, vana vid nuvarande kommunikationer, har säkert svårt att sätta sig in i att en flyttning från Brunne till centrala Kramfors år 1930 för en 10-åring var avslutandet av en epok och påbörjandet av en ny. Närheten till det större utbudet av aktiviteter – många helt nya – kom att betyda mycket för intresseinriktningen och utvecklingen. Flyttningen innebar utan tvekan en omvälvning.

Vårterminen 1931 bytte jag skola och började i Kramfors skola, först med herr Molin och sedan med fröken Wisén som lärare. Sven Molin måste ha varit en utomordentlig pedagog. Jag kommer ihåg, hur han i ämnet hembygdkunskap, åskådliggjorde i första hand Ådalen, i andra hand hela Ångermanland. I en sandlåda hade han med hjälp av ullgarn lagt ut Ångermanälven med biflöden. Öar och orter, vägar. Färj- och broförbindelser fanns också utmärkta. På detta sätt fick vi en visuell uppfattning om hemtrakten, en uppfattning som vi aldrig skulle ha fått genom att enbart läsa en bok. Tillsynslärare var den stränge, barske, men alltid rättvise kantor Henning Lind. Det var lätt att åka på en s k ”propp” om man gjort något sattyg. En ”propp” det var en hårlugg, en örfil, ett slag på fingrarna med linjalen eller dask i ändan med pekpinnen. Det var aldrig någon som ifrågasatte riktigheten i den här bestraffningen. Vi hade säkert gjort oss förtjänta av den. Det bidrog till att lära oss disciplin, respekt och aktning för andra människors egendom. Det är väl inte utan att det som i dagens skola så vackert kallas frihet och jämlikhet snarare borde kallas slapphet och disciplinlöshet. Överlärare var den uppåtgående kommunal-, landstings- och rikspolitikern Enar Berglund.

Jag har tidigare i denna beskrivning, eller i detta kalejdoskop, berättat om fritidssysselsättningar under 20-talet. Allt eftersom åren gick och konjunkturen och förutsättningar förbättrades kom även fritidsintressena att få en annan prägel. Fiske var ett och där spelade den tidigare nämnda roddbåten under lång tid en stor roll. Ofta tillsammans med Uno Nyberg, Aron Sjödin, Totte Sellbin, grabbarna Enström – Torbjörn och Lennart. Den möjliggjorde för oss att ta oss till ”säkra” abborrställen, att lägga ut långrev, dra drag och även

att ljustra. Framförallt i Kramforsåns mynning. Detta är preskriberat nu. Vi brukade ofta även ro över älven till Litanön, Köjaviken eller Trollskär – en liten holme vid inloppet till Köjaviken. Vegetationen på Trollskär bestod huvudsakligen av aspskog och det är väl troligt att det spöklika, litet torra rassel som uppstår, när blåsten rör om i aspkrönorna, givit upphov till namnet – Trollskär. Utanför holmen fanns ett vrak av en gammal skuta. Delar av däck och rester av hytterna var synliga över vattenytan. Hur vraket hamnat här vet jag inte. Det var knappast resterna efter någon skuta som förlit under storm på Ångermanälven. Snarare då någon utstranderad sak som satts på grund och övergivits. För vår fantasi var det emellertid allt från sjörövarfartyg till slavskepp med kvarlämnade lik efter sjömän och stora skatter i det fördolda – d v s de delar som låg under vattenlinjen. Förmodligen levde ”liken” i högönsklig välmåga och skatterna utgjordes säkert av barlasten.

Ett annat omtyckt sommarnöje var att trippa på timret i timmerbommarna. Förmodligen ganska farligt, men roligt. Det innebar att vi allt som oftast ramlade i vattnet, varför klädseln mestadels utgjordes av badbyxor. När vi inte gick i badbyxor, gick vi sommartiden omkring i overaller med metallknappar märkta Algots. Vintrarna krävde helt andra kläder. Apropå badbyxor så är steget inte långt till badmöjligheter och badvanor. Badsäsongen pågick för vår del under flera år mellan 15 maj och 15 oktober. Givetvis var det en form av sport eller ”skitspänstande” för vattnet höll inte anständig badtemperatur, vare sig det var i början eller slutet av säsongen. Trots detta skulle vi i varje fall doppa oss minst en gång om dagen. Detta oavsett det var sol och värme, regn och kyla eller t o m snöglopp, vilket kunde förekomma.

Några ordnade badplatser fanns inte. Om man nu inte skall räkna kvarndammen i Kramforsån vid Lidboms kvarn på vägen till Flogsta. Här fanns en 6-meters trampolin, en svikt och en markerad 25-metersbana. Den begränsades i ena ändan av bron över ån med anordningar för dammluckorna och i andra ändan av en flytbrygga. Omklädningsrum och andra bekvämligheter saknades helt. Byta till badbyxor och –dräkter gjorde vi bakom buskage. ”Moralen” var ju hög på den här tiden. Här hölls också de få simtävlingar som förekom. Några större simstjärnor kan jag inte påminna mig, om man inte ska räkna Gustav Näslund och Kalle Dahlberg som vid några tillfällen vann distrikts- och norrlandsmästerskap. Fahlman från Härnösand får väl också räknas till de bättre lokala förmågorna. För att öka intresset för simningen förekom en del skämtsamma inslag. T ex när Affe Östlund flöt omkring och drack kaffe med wienerbröd, som serverades av en flicka från Lübecks konditori. Det var förresten här den ene duktige idrottsmannen, Kalle Dahlberg, räddade den andre duktige idrottsmannen, Erland Asplund, från att drunkna och belönades med Carnegiemedalj.

Bristen på ordnade badplatser gjorde att vi badade strängt taget där det föll oss in. Ofta i timmerbommen vid Vellamoskjulet mellan Östra och Västra brädgårdarna. Vattnet var inte särskilt rent. Toaletter, avlopp och industriutsläpp leddes i allmänhet till närmaste vattendrag. Det hände ofta att vi fick väja för toaletter, när vi simmade omkring. Vid ett tillfälle kom en död, halvrudden gris flytande. Vi kanske inte var så överhygieniserade utan mer härdade på den tiden. Jag kan inte erinra mig att vi blev sjuka eller fick några andra obehag, bortsett från lite utslag eller bölder ibland. Det mesta kunde botas med vätesuperoxid och Frösösälva. Dr Stenbeck måste ha blivit något av en specialist på att skära upp bölder.

En stor del av tiden tillbringades i bolagets stall och ladugård. Det var vanligt att industrierna höll sig med egna jordbruk. Antingen drevs de i egen regi med en rättare som bas, eller också arrenderades de ut. Sverige var fram till andra världskriget om inte underutvecklat så i mångt och mycket ett jordbruksland. Det stora steget mot en långtgående industrialisering togs först

under åren efter andra världskriget. År 1920 var 44% av landets totalbefolkning beroende av jordbruksnäringen, 1940 34% och endast 6% 1980.

Kramfors AB ägde jordbruk i bl a Kramfors, Brunne och Björknäs-Frånö. Alltså platser där industrienheterna i huvudsak var lokaliserade. Jordbruken var, så vitt jag såhär i efterhand kan bedöma, mönsterjordbruk. Där om vittnar bl a det stora antalet medaljer och diplom som bolaget premierades med för sina mjölkkor, tjurar och hästar. Redan på 20-talet fanns silos vid jordbruken i Kramfors och Björknäs för framställning av ensilage, s k AIV-foder. Det var väl också anledningen till de stora solrosodlingar som förekom. På sensomrarna fanns stora fält som såg ut som gula mattor beväxta med ca 2 ½ meter höga, blommande solrosor.

Anledningen till att bolagen drev jordbruk var den, att hästar behövdes för transporter och kor för att förse de anställda med mjölk och kött. Jordbrukskooperationen befann sig ännu i sin linda.

Uppvärmningen av bostäderna skedde i huvudsak genom kakelugnar. Även vedspisar, som också användes för matlagning. Endast i hus med centralvärme – ganska ovanligt – förekom kökseldning. Olja för bostadsuppvärmning var ännu ett okänt begrepp. Veden distribuerades med häst ända in på 30-talet. Jag vill minnas att Kramfors AB fick sina första lastbilar – två Fordar och en Dodge Brothers – omkring 1929, varav de två förstnämnda i allt väsentligt utnyttjades för veddistributionen. Veden utgjordes av s k bakaved och kantved som blev över vid sågning och finjustering av det sågade virket. På en flakkärra sommartid eller en flakslåde vintertid ställdes en skäppa av trä kallad vedskromp. Den innehöll ca 1 m³ – mera noga var inte mätningen. Veden kördes sedan ut och lämpades av vid de olika vedbodarna. Under åren 1929-30 fanns i Kramfors stall 18 arbetshästar som utförde 43 182 arbetstimmar. Dessutom fanns några ridhästar för Mannerheims räkning och s k skjutshästar, som användes för persontransporter. Hästarna användes givetvis även i jordbruksarbetet. Apropå skjutshästar så fanns en kusk, Carl Hellström, eller gemenligen kallad Kalle Kusk, som blev gårdskarlar när hästskjutsarna avskaffades. Han var född 1880 och uppfödd i Kramfors. Han var en utmärkt och färgrik berättare. Jag vet inte hur många timmar jag tillbringade i pannrummet och lyssnade på berättelser om personer, händelser och förhållanden i det gamla Kramfors.

Varför jag kom att tillbringa så mycken tid i stallet vet jag inte. Det kanske berodde på att jag var van att vistas i det kombinerade stall och ladugård som arrendatorn i Brunne hade. Det kan också ha berott på arv på mödernet. Under 20- och 30-talen vistades jag många somrar på först min mormors jordbruk och sedan hos en morbror som också var jordbrukare. På tal om mormor så dog hon i början av 1930-talet vid 96 års ålder. Hon var alltså född någon gång på 1830-talet. Jag kommer ihåg, att när vi skadade oss så vi blödde, var hennes patentmedicin ”Piss på et, piss på et”, vilket kanske inte var så tokigt, eftersom urin innehåller blåsyra, som är desinficerande. Sedan skulle man lägga på ett groblad för att påskynda läkning. Jag vet inte vad groblad innehåller för sår-läkande ämnen, men effektivt var det. Jag lärde mig alltså tidigt att umgås med hästar som kor och fick veta en hel del om jordbruksskötsel. Förklaringen kan också vara den, att det helt enkelt var roligt att få köra häst. Som tjänstemannason hade jag dessutom förmånen av fritt tillträde till stall och ladugård. Som ett led i den ”frivilliga” tjänstgöringen i stallet ingick att på lördagseftermiddagarna rida ut hästarna på bete – i allmänhet Skyttorpet. Detta betraktades som en förmån. Den som inte orkade stiga upp kl 4 på måndagsmorgnarna för att hämta hem hästarna fick heller inte rida ut dem på lördagarna.

Jag kommer än idag ihåg namnet på de flesta hästarna, men jag ska inte trötta läsarna med dem. Två måste jag likväl namnge: Snällo och Sulamit, s k brandhästar. De var två verkliga

bjässar – förmodligen hannoveranare – som hade ständigt jour och därför inte fick användas i det dagliga arbetet och heller inte tas ut på bete. De fick nöja sig med att dagligen rastas ute på stallgården. Deras uppgift var att vid bränder dra en stor tung handpumpad brandspruta. Jag tror det fordrades åtta man för att sköta pumpningen. Med kännedom om den maxfart de här hästarna kunde åstadkomma kan det aldrig ha varit fråga om annat än eftersläckning.

Från stallet gjorde vi ibland avstickare in i ladugården, mest för att reta tjuren Hero, som stod i en speciell bur. Ett väldigt exemplar avelstjur med nosring och allt. Trots sitt skräckinjagande utseende var den nog ganska fridsam. Det fanns en ladugårdsförman som brukade släppa lös Hero i ladugården sedan korna tagits ut på bete. En dag hade tjuren lyckats få upp dörren och kom plötsligt lunkande och frustande på Limstagatan i centrum. Jag har aldrig sett den gatan tömmas på folk så fort som just då. Nåväl, efter en stund kom ladugårdsförmannen på cykel och hämtade lugnt och utan intermezzon ”hem” tjuren. Bolagskor var, som jag tidigare nämnt, en del av folkushållet. Om jag nämner att 1929-30 levererades 119 000 liter mjölk från Kramfors ladugård så är det lätt att förstå betydelsen. Mjölken utminerades varje dag mellan kl 18.00 – 19.00 vid det s k mjölkbordet. En mjölkammare och väntrum i anslutning till ladugården. Nymjölkad, ännu varm mjölk som gav mängder av god kaffebrädd. Utminuteringen sköttes av Maja Eriksson, en för många känd profil. Här hämtade de flesta anställda vid sågen, brädgården och sulfittfabriken sin mjölk. Gående eller cyklande, försedda med mjölkhämtare av plåt, sammanstrålade vi här oftast redan en halv timme före öppningstid. Det var en sorts träffpunkt dit även många som inte skulle hämta mjölk drogs. Jag har för mig att jag gick och hämtade mjölk ända fram till slutet av 30-talet. Ett namn kommer jag ihåg från den här tiden, Thure Edlund från Norrlimsta. En obotlig skämtare, sprakfåle och hålligångare. Han missade aldrig en chans att munhuggas med Maja Eriksson.

Det var nu inte bara Kramfors bolag som drev jordbruk. Även om jag beskrivit det utifrån personlig kännedom och erfarenhet. På de andra Ådalsbruken, på bruk överhuvudtaget, fanns också stora jordbruk. Dynäs-Väja AB hade t ex Holms Säteri som under många år distribuerade mjölk till olika affärer i Ådalen, som sålde lösmjölk. Flaskmjölk och tetraförpackningar kom betydligt senare. De här jordbruken försvann efter andra världskriget, då marken – i allmänhet centralt belägen – i samband med den påbörjade urbaniseringsprocessen behövdes för bostadsbyggande, byggandet av skolor och andra offentliga byggnader. Då hade ju också bonde- och konsumentkooperationen övertagit de uppgifter som dessa jordbruk fyllde.

Västra och östra brädgården och östra sågen var under några år vanliga tillhåll. Detta var visserligen inhägnade och förbjudna områden, men av någon lustig anledning fanns det alltid något hål i stängslet som vi kände till. Det var naturligtvis båtarna som drog mest. Det är svårt att säga hur många timmar jag tillbringade på s/s Robert tillsammans med Fritz Tvär och Ahlgren. På s/s Kramfors eller Kolbjörn och Christoffer Kramm, när de var i hemnavattnen. Kaptenerna John Sundqvist och Robert Frölander samt maskinisterna Rudolf Nyström och Julius Löfstrand framstår för mig som goda vänner och vänliga gamla farbröder.

En episod från den här tiden vill jag gärna återge. Jag vet att historien förekommer i många varianter från många arbetsplatser och jag tror att de flesta har inträffat och är sanna. En av mina klasskamrater i folkskolan – inga namn – hade fått jobb i östra sågen för att hjälpa till med att plocka undan bakved och kantved. Det betraktades som ett lagom lätt ungdomsjobb. En dag blev han av förmannen beordrad att gå ner till fabriksområdet – en sträcka på ca 1,5 km – för att hämta ett ”rumpdrag”. Rumpdraget eller rumpan var det sista virket,

rensningsverket, som flottades ner till sorteringsverket under flottningssäsongen. Förrådsförvaltare Runér fattade genast galoppen och gav grabben en ett par meter lång, tung kätting som han släpade till sågen. Förmannen tittade bekymrat på kättingen och sa: "Synd, du har fått ett högerumpdrag." Jag glömde säga att det skulle vara ett vänsterrumpdrag. Du måste gå och byta". Runér var fortfarande med på noterna och gav honom en ännu längre och tyngre kätting. Först när han svettig och trött kom tillbaka med den avslöjades skämtet.

Under hela 30-talet tillbringade jag mycket tid i kvarnkammaren hos mjölnare Evald Fälldin. Kvarnen låg ju nästan vid tomtgränsen, så det var lätt att slinka in. Fälldin var på många sätt en speciell profil, stor humorist med mer än två rävar bakom öronen och en ofta anlita auktionsutropare. Han lockade fram många skratt med sin humor, satir och ironi. I sin kvarnkammare satt han ofta och tänkte politik. Det var många beslut i både municipal- och kommunalfullmäktige som hade Fälldins signatur fast han aldrig syntes eller hördes i politiken. Han var dessutom en utmärkt "väderspåman". Han gick ut på kvarnbryggan och tittade upp mot "Fällehålet" i Östby och sedan kunde han med osviklig säkerhet säga hur vädret skulle bli. Jag vet faktiskt inte om han var släkt med sin sentida mera välkända politiska namne.

Inträdet i realskolan innebar om inte en milstolpe så dock en stor förändring. Skolgång var någonting självklart. Såväl lärare som föräldrar var helt överens om att barnen skulle gå igenom den obligatoriska 6-åriga folkskolan och 2-åriga fortsättningsskolan. Fortsättningsskolan var en obligatorisk vidareutbildning efter folkskolan. Den var på kvällstid, två kvällar i veckan med undervisning i svenska och träslöjd för de manliga eleverna och svenska och sömnad för de kvinnliga. Det skulle mycket starka skäl till för att få avbryta skolgången – i allmänhet medicinska. Skolleda och –trötthet dög inte och ifrågasattes väl inte heller. När det gällde realskolan var förhållandena annorlunda. Dels var den frivillig och dels avgiftsbelagd. Dessutom var den begränsad i den meningen att endast ett visst antal elever togs in efter tentamen. Det har, kanske med rätta, sagts att den här skolformen enbart gynnade elever med mera välsituerade föräldrar och sant är att många med gott läshuvud och goda förutsättningar för vidareutbildning hindrades p g a brist på ekonomiska medel. Det fanns vissa möjligheter att få nedsättning av eller befrielse från terminsavgiften, men jag har en bestämd känsla av att många elever kände det diskriminerande eller som en personlig nedvärdering att behöva skylta med sin dåliga ekonomiska situation. Ändå torde det vara ställt utom allt tvivel att de flesta elever med reducerad avgift slet extra hårt för att prestera goda studieresultat. Trots svårigheterna fanns många föräldrar med små ekonomiska resurser, som genom stora uppoffringar – ibland kanske genom skuldsättning – kunde ge sina barn en utbildning till realexamen. I vissa fall även längre. Ett alternativ för många, som inte hade möjlighet att "ta realen", var att gå igenom Håla folkhögskola eller annan jämförlig utbildningsanstalt. Det fanns möjligheter att få studiebidrag för dessa kurser från organisationer och institutioner.

Gudmundrå Samrealskola var den enda realskolan mellan Härnösand och Sollefteå och hade följaktligen ett stort upptagningsområde. Eleverna kom från Sandslån/Nyland till Utansjö/Ramvik och Lugnviksområdet på andra sidan älven. De flesta åkte tåg, rälsbuss eller landsvägsbuss morgon och kväll upp till fem mil om dagen. Endast i undantagsfall var elever inackorderade i Kramfors.

Eftersom realskolan i allmänhet och mina lärare i synnerhet kom att betyda så mycket för den framtida daningen och inriktningen vill jag lämna en kort karaktäristik av några lärare som av olika orsaker fastnat i mitt minne.

Gudmundrå Samrealskola, tidigare Gudmundrå Kommunala Mellanskola, hade vid slutet av 1930-talet ca 200 elever fördelade på fyra årskurser med vardera två klassavdelningar. Lärarnas antal var omkring femton. Skillnaderna inom lärarkollegiet i fråga om ålder, utbildning och pedagogisk förmåga var mycket stora. Den lärare som vi elever från mitten av 30-talet gärna erinrar oss var utan tvekan extra adjunkten, fil mag Thure Andersson. Han var den perfekta läraren. Han var född 1900 i Östergötland, son till en kvarnägare vill jag minnas. Han var av medellängd, rundnätt, rökte cigarrcigaretter och gick med promenadkäpp. Andersson undervisade i svenska, historia och geografi. Han var kunnig och inspirerande, kvick och medryckande, human mot eleverna och en sann demokrat. Han såg nationalismen i Tyskland som en stor fara för Europa, och han fick rätt. På initiativ av Andersson grundades elevföreningen Facklan, vars årliga fester på senhösten var stora händelser. Själv skrev han till dessa fester spirituella visor och kupletter. Thure Andersson stannade väl i Kramfors till mitten av 40-talet. Han blev sedan ordinarie adjunkt i Borlänge och dog där vid något över 80 års ålder. Alla gamla elever på "Vallen" (så kallades skolan) minns honom säkert med beundran och tacksamhet.

Rektor vid skolan var Eric Stenbom. Han undervisade i tyska och engelska. Han var en lärare i den gamla stilen. Torr, barsk och mycket respekterad. Han ansågs emellertid som en trevlig sällskapsmänniska, vilket något förvånade oss elever. Stenbom flyttade efter pensioneringen till Karlstad, där han fortsatte att undervisa vid läroverket. Han behöll länge sin andliga och fysiska spänst och dog först vid 91 års ålder, omkring 1980.

Fyra duktiga och ambitiösa kvinnliga lärare hade vi i Elin Björkman, Lilian Isgren, Ebba Olsson och Agnes Carlqvist. De var alla i 30-35 årsåldern. Leopold Jonasson var skolans högst utbildade lärare. Han var fil lic och undervisade i matematik och fysik. Han var välvillig, men tyvärr var hans pedagogiska förmåga begränsad. Han var skåning och hans röst var torr, malande och tröttande.

Nils Gabriel Lundgren kom som ordinarie adjunkt till skolan 1936. Han var i 40-årsåldern, västgöte och alltid mycket elegant och sportigt klädd, vanligtvis i golfbyxor. Han var inte riktigt på elevernas våglängd och ansågs lättlurad. Ofta kunde vi elever på tämligen lösa grunder få "ett extra plus" noterat i hans gröna lärarkalender. Troligen av fåfänga använde han inte glasögon utan läste med hjälp av ett förstoringsglas. Äldst av lärarna var Wide. Han undervisade i engelska och franska och hade i 60-årsåldern fått sin första ordinarie tjänst. Wide hade varit med om den svåra tågolyckan i Getå år 1918 med 41 dödsoffer som följd. Han hade efter detta betydande nervproblem, vilket kanske var huvudorsaken till bl a hans stora disciplinsvårigheter. Han borde givetvis inte ha fått fortsätta som lärare utan borde ha sjukpensionerats.

I realskolan förekom en gång om året en sk obligatorisk läkarundersökning. Enligt dagens krav rena parodin. En av ortens två läkare besökte skolan en gång per läsår och residerade vid ett bord i gymnastiksalen. Vi elever fick nakna på ett led passera läkaren som körde med sin standardfras "ser bra, hör bra, pinkar bra, inget pungbräck". "Tack bra, nästa". Det var allt.

I det här sammanhanget känns det angeläget att även nämna en studieform som var mycket vanlig under en lång period. Jag tror den var vida spridd och utnyttjad ända fram till skolreformen år 1955. Jag tänker på korrespondensundervisningen genom i första hand Hermods- och NKI-institutet. Det var en studieform som passade många vuxna som ville förbättra, komplettera eller utvidga sina kunskaper, men som saknade andra möjligheter.

Komvux hade ännu inte införts. Även ungdomar, som av en eller annan anledning inte kunde fortsätta sina studier efter avslutad folkskola, utnyttjade denna studieform. Det kunde vara ungdomar som saknade ekonomiska resurser eller inte trodde sig om att klara en regelbunden skolgång under de fyra år som erfordrades för en realexamen. På rektor Carnes initiativ inrättade Hermods de s k Robertsforsskolorna, vilket innebar att Hermods placerade ut kvalificerade lärare på ett antal orter i landet. Främst på orter som saknade utbildningsmöjligheter efter folkskolan. Dessa lärare lämnade studiehandledning, råd och stöd till brevskoleeleverna. Jag är övertygad om att många än idag minns rektor Carne med tacksamhet.

Naturligtvis kom kamratkretsen under skolåren att vidgas, inte bara kvantitativt utan även geografiskt. Lärareinflytandet och kamratpåverkan gjorde att vi lade oss till med en mognad som vi kanske inte alltid lyckades leva upp till. Detta tog sig bl a uttryck i långa promenader under, som vi tyckte, djupsinniga diskussioner om idrott, litteratur och politik och - oss grabbar emellan – även tjejer. Promenader som ofta slutade vid Kramfors järnvägsstation. Detta för att, som vi sa, titta på "sistatåget", d v s tågen från Härnösand respektive Sollefteå, vilka möttes i Kramfors vid 22-tiden. En säker träffpunkt. I synnerhet för oss ungdomar. Sedan dog samhället mer eller mindre och liknade dagens Stockholmsförorter, sedan affärerna stängts.

Promenader och skidutflykter, framförallt till Fiskja- och Jättestabodarna eller om vi ville ge oss iväg långt till Hannsjöarna och Haborrsjön, var över huvud taget vanliga nöjen. Jag tro inte "Vår sångartropp..." och "Dansen den går..." sjungits så ofta som under de här åren. I det här sammanhanget vill jag framhålla SGU:s, Unga Örnars och Scoutkårens betydelse som arrangörer för dessa utflykter. De ordnade ved till brasor, serverade kaffe, choklad etc och fixade allsångshäften m m. Allt rent ideellt utan tanke på ersättning.

Vi åkte naturligtvis också skridskor. Även på den tiden förekom barvintrar, då Ångermanälven erbjöd obegränsade möjligheter till skridskoåkning. Jag kommer så väl ihåg mina första skridskor. Det var en trästomme med läderremmar. På den hade någon händig "gubbe" i sågen satt skenor, tillklippta av gamla sågklingor. Det var s k rundskridskor och det var säkert nyttigt att lära sig åka på sådana. Sedan kom stupskridskorna. De skulle ställas in med en liten skiftnyckel och de satt aldrig fast på skorna. Möjligen om man drog åt stödremmarna – tå och vrist – så hårt att fötterna domnade bort efter några minuter. Mina första bandyrör fick jag först 1938.

Intresset för tjejer började som sagt också vakna och jag förmodar att de upplevde samma fenomen gentemot oss grabbar (förresten en förutsättning). Eftersom utbudet av nöjen var begränsat – bio och någon gång dans på Folkets Park – och här satte oftast bristen på pengar stopp, så umgicks vi mycket i hemmen. Jag var privilegerad så till vida att vi hade ett rymligt hem och några restriktioner, när det gällde att ta hem kamrater, fanns inte. I varje fall inte så länge vi uppförde oss anständigt. Det har ofta skrivits och sagts, att det skulle ha rått någon form av klassmotsättningar mellan ungdomar från olika samhällsskikt. Att något sådant skulle ha förekommit i min umgängeskrets eller i mitt hem har jag inget minne av. Visserligen fanns extremister på båda kanterna, men de utgjorde nog mera undantagen som bekräftar en regel. De hem där vi umgicks låg spridda inom en stor area. Nyland, Bollsta, Väja, Sandviken, Björknäs, Frånö m fl orter. Kommunikationerna var inga problem. På sommaren åkte vi cykel och på vintern skidor eller spark. Apropå cykel hände det ofta att vi träffades några stycken på Limstagatan och bestämde oss för att åka och fika på Wirströms Konditori i Härnösand. På den tiden en sträcka på runt 10 mil tur och retur. Cykeln var för oss i slutet av 20-talet och

början på 30-talet vad bilen var för 50- och 60-talets ungdomar. Märken, modeller, priser och egenskaper diskuterades ofta och livligt. Märken fanns det gott om. Husqvarna, Crescent, Hermes, Monark, Nordstjärnan, Trim, Fram m fl, var och ett med sina förtjänster och fel. Tack vare, eller på grund av, andra världskriget med dess restriktioner för bilar kom cykeln att behålla sin ställning som bekvämt och lättillgängligt kommunikationsmedel under i stort sett hela 40- och 50-talet.

Viss språkträning skaffade vi oss genom att ro ut till de båtar som låg på redan och lastade – bl a så celebra båtar som ålandsbarken och australienseglaren Archibald Russel – eller genom kontakter med utländska tivoli- och cirkusartister. Den tid som blev över tillbringade vi mestadels på Lübecks Konditori. Där diskuterade vi idrott och dagshändelser, lyssnade på gramfonmusik, smidde planer och inte minst läste tidningar. Alla riks- och lokaltidningar samt Idrottsbladet fanns och jag kan försäkra att de var helt sönderlästa vid stängningsdags kl 22. Lübecks var den plats där man säkrast träffade sina kompisar. Fanns det ingen där var det bara att gå upp till ”byxfickshörnan” utanför Erikssons Café, så dök alltid någon upp.

Som kulmen på den här beskrivna perioden kom Kramforsutställningen några månader före krigsutbrottet 1939. aktiviteterna och festligheterna var koncentrerade till utställningsområdet mellan torget, folkskolan och småskolan. Här fanns restauranger, cirkus, tivoli, dansbana och attraktioner i legio. För att ta några i högen. Dansösen Gina Ginotti, som dansade till tonerna av Tango Jalousie, duvdressören Mr Vlada, atleten Abdullah, velodrommotorcyklisterna bröderna Wesperman, svajmastartister och mycket, mycket mer. Ungefär samtidigt med utställningen pågick den stora arbetarmässan i Folkets Park, där bl a Abbe Amelin medverkade vid den konstnärliga utsmyckningen och invigningen förrättades av den dåvarande kronprinsen. Sedermera Kung Gustaf VI Adolf.

Några större problem att fördriva fritiden hade vi sålunda inte. Tvärtom var det väl så att studierna fick stå tillbaka för fritidsintressena. Någon hjälp av samhället i form av fritidsgårdar, kuratorer, fritidsledare eller allt vad det heter nu för tiden hade vi inte. Jag har en känsla av att vi skulle blivit förbannade om någon kommit på idén att föreslå en sådan inblandning.

Det kan av den här skildringen förefalla som om hela livet var idel solsken. Så var inte fallet. Det hände några saker som väckte djup förstämning. T ex Stig Svanberg som dog i brusten blindtarm, Sven Karlsson i lungdot, Gerhard Vikner körde ihjäl sig på skidor och Curt Sahlberg sprängde ihjäl sig i det militära. Det verkade meningslöst, onödigt och omotiverat att dessa unga livsbejakande killar skulle ryckas bort så tidigt.

I det ovan redovisade har jag kommit fram till år 1939 och krigsutbrottet. En händelse som kom att förändra mycket. Industrier som inte var engagerade i krigsindustrien, folkhushållet eller den kraftigt reducerade exporten började få slå igen med permitteringar som följd. Detta uppvägdes dock till viss del av beredskapsstjäntgöring och avverkning av brännved. Kriget innebar, som alla känner till, stora uppoffringar som kompensades av den nationella samhörighet och frihetsvilja som var signifikativ för krigsåren.

Själv gjorde jag lumpen vid I:21 i Sollefteå och kunde här fortsätta umgänget med de flesta av mina ungdomsvänner, även om det hade kommit större allvar blandat med en viss fruktan i vår samvaro.

År 1941 lämnade jag Ådalen definitivt. Jag vet inte om det var intuition som gjorde att jag flyttade. En intuition som sa mig att det inte fanns någon framtid i Ådalen. Sedan dess har jag bara sporadiskt besökt dessa trakter.

Kommunikationer

Vid slutet av 20-talet var Ostkustbanan ännu inte ihopknuten mellan Gävle och Härnösand och landsvägarna var tidvis att jämföra med leråkrar. Detta innebar att kommunikationerna i huvudsak skedde till sjöss. Om jag är rätt informerad trafikerade 29 båtar, passagerar- och lastbåtar, Ångermanälven. Från de små Ragnhild och Trafik via "lill-Nora", Gurli, Angur, Noraström till de större och elegantare Turisten och flaggskeppet Strömkarlen, som trafikerade hela sträckan Härnösand-Sollefteå samt s/s Nyland, som gick mellan Sundsvall och Kramfors. Vi ska heller inte glömma Idog och "Mjöl-Pelle", som fraktade kreatur, foder och stycke gods mellan de olika hamnarna i Ångermanälven.

Här vill jag komma med en lite allvarlig reflektion. Så vitt jag vet finns endast Gurli kvar av alla dessa båtar och går för som bok- och charterbåt i Stockholm. Jag tycker det är stor skam att Turistföreningen och företrädare för Ådalsindustrien – i synnerhet företrädarna för SCA, Ådalens avvecklare nr 1 – inte kan satsa pengar på att köpa eller chartra Gurli och driva den som turistbåt på Ångermanälven. Även med en trolig förlust som resultat. Här finns ett utsökt tillfälle att dokumentera en industriell epok, som måste ha haft en avgörande betydelse för områdets ekonomiska, sociala och kulturella utveckling och standard. Inte bara området utan hela landets. Varje liten ort med en gammal kvarn eller en stuga som någon författare har bott i görs snabbt till en turistattraktion, även om det ibland smakar överambition. I Ådalen med dess industrihistoriska förutsättningar händer mest ingenting. Är det samma brist på initiativ, vilja och handlingskraft, fantasi och framsyn som gör att Ådalen idag befinner sig i ett industriellt nirvana?

Det var inte bara den lokala trafiken på Ångermanälven som sköttes per båt. Ostkustbanan – OKB – gick då bara till Gävle och senare temporärt till Njurunda. Visserligen fanns Härnösand-Sollefteå Järnväg – HSJ – som trafikerade linjen Härnösand-Långsele med förbindelse med stambanan, men detta betraktades som en avsevärd omväg för resenärer till bl a Gävle och Stockholm. Inte förrän 1927 invigdes Ostkustbanans förlängning till Härnösand och sammanknöts med HSJ, vilken linje 1933 övertogs av SJ. Dessa dåliga kommunikationer medförde en livlig kusttrafik med båtförbindelser på hela sträckan Luleå-Göteborg. Jag kommer ännu ihåg namnet på några av passagerarbåtarna. Regin, Ragne, Heimdal, Oden, Västernorrland och Västerbotten. De två sistnämnda ombyggdes så småningom till kalkpråmar för transport av kalk, som användes vid massaframställning, från Slite och Oaxen till Ådalsindustrien. Till kommunikationer kan väl också tidningsdistributionen räknas och därför kan det vara av intresse att nämna att Västernorrlands Allehanda satte in en distributionsbil den 1 januari 1930. Det innebar att morgontidningen i varje fall kom till Ådalen utgivningsdagen. Jag har läst någonstans om hur tidningarna tidigare hämtades av ett bud i Härnösand, på cykel, gående eller vintertid på skidor. Tidningen kunde vara både två och tre dagar gammal innan den nådde läsarna.

Båtar utnyttjades också för brådskande sjutransporter till lasarettet i Härnösand. Biltransporter var för vanskliga, men mera därom senare. Mig veterligen fanns ingen ambulans. Det är möjligt att "Lunkan" – åkare Lundqvist – som bl a hade en stor droskbil, kunde sätta in en bår i den, men som sagt landsvägstransporter var vanskliga vid så viktiga tillfällen. Ofta var det s/s Kramfors som fick ombesörja brådskande sjuktransporter. Att just Kramfors användes berodde förmodligen på att hennes större systrar s/s Kolbjörn, s/s Christoffer Kramm, s/s

Backe och s/s Hoting var ute på långbogseringar efter norrlandskusten, till Slite och Oaxen eller Finland, medan Kramfors mera fick hålla sig till hemnavattnen, Sundsvalls- och Örnsköldsviksdistriktet. Hon ansågs också som en förhållandevis snabb båt med en toppfart på 13-14 knop. Även på annat sätt utnyttjades älven som samfärdsled. Det hände att vi vackra sommarsöndagar slog oss ihop med någon annan familj och anlidade bl a Lundholm i Björknäs eller Johan Elovsson – Mas Johan – från Bruket, som båda hade motorbåt. Med roddbåten på släp och utrustade med matkorgar åkte vi över till Lântå, Skäffrå eller Litanön, ja ibland ända upp till Gistgårdsön, för att bada.

Jag har försökt att ge en bild av tåg- och båtkommunikationerna och det finns anledning att något beröra även landsvägskommunikationerna. Vägarna var helt undermåliga och var under höst och vår rena lervällingen. Jag kan t ex nämna att i april 1926 utfärdade länsstyrelsen i Härnösand s k biltrafikförbud på samtliga vägar i Ådalen. En landsvägsresa med bil mellan Kramfors och Härnösand över Oringebackarna var rena äventyret och att ”spika” några restider var omöjligt. Det var inte mycket lättare att ta sig till och från Sollefteå eller Örnsköldsvik. Jag minns när baron Mannerheim skulle åka från Kramfors till Härnösand. Han hade en stor lyxig luftkyld Horch, vars motorstyrka inte alls stod i proportion till bilens storlek. Nu ville han emellertid göra entré i Härnösand med detta lyxvidunder. Av denna anledning avgick Horchen med baronen från Kramfors. Efter följde en T-ford. I Ramvik bytte baronen till sin lustjakt Wellamo som förde honom till Älandsbro. T-forden kopplades framför Horchen och bogserade den över Oringebackarna, varefter baronen i Älandsbro åter klev in i Horchen och kunde göra sin entré i Härnösand. Jag kommer också ihåg tillfällena när min far var ute och reste och hamnade i Härnösand, Sollefteå eller Örnsköldsvik på kvällen utan möjlighet att ta sig vidare. I stället för att ligga över på hotell föredrog han att ta en bil. Då brukade vi få beställa en bil i Kramfors för att åka och hämta honom. I allmänhet anlidade vi Lundqvist som hade en stor Buick eller Ögren från Björknäs med en Fiat Cabriolet och Ville Söderlind med en Nash Cabriolet. I synnerhet minns jag ett tillfälle omkring 1927 när vi hade hämtat min far i Örnsköldsvik och på hemvägen hade kappkörning med en annan bil för att hinna först till färjan i Kinnmärgen. Vi kom upp till den fantastiska hastigheten av 60 km/timme. Det var oerhört mycket i betraktande av att fartbegränsningen var mellan 25-45 km/timme. Den fria hastigheten som under en period tillämpades infördes inte förrän 1930. den fartsensation vi upplevde blev inte mindre av att den smakade ”förbjuden frukt”.

Som ett belägg för de dåliga landsvägskommunikationerna kan jag nämna att det inte fanns några broförbindelser över Ångermanälven nedanför Sollefteå. Ville man över älven fick man anlita färjorna Veda-Hornö, Frånö-Kinnmärgen eller färjan vid Hammar ovanför Nyland. Hammarsbron invigdes först 1934. Frågan om byggandet av Sandöbron väcktes visserligen redan år 1928, men den blev klar först 1943 efter att under byggtiden delvis ha rasat 1939 med 18 dödsoffer som följd.

Bussförbindelserna var dåliga. Det gick busar mellan Kramfors centrum (Björsta) och sulfittfabriken, Frånö samt Finnmarken. Hedin skötte dessa förbindelser med en Ford-, en Reo- och en Scaniabuss. Ofta var vägarna dock så usla att bussarna måste ersättas med en eller två 7-sitsiga bilar. Utöver de ovan nämnda lokalbussarna fanns ett par andra busslinjer. Bröderna Pettersson trafikerade sträckan Kramfors-Sundsvall och Börlin från Ramvik hade person- och posttransport över Judeby/Fiskja. Jag har för mig att det också fanns en linje mellan Nordingrå och Kramfors. Resefrekvensen var inte så hög. En av de populäraste busschaufförerna var Hansson, ”Buss-Hasse” kallad. Bilar var sällsynta. Jag kommer dock ihåg en – en T-Ford – som ägdes av Ullmark i Norrlimsta. I den åkte han omkring och sålde kaffe. Mormors blandning, gröna paketet med en bild föreställande en mormor. Ett par andra

som hade privatbilar och i viss mån ägnade sig åt drosktrafik på sidan om de legala droskbilar som fanns i Kramfors var bl a Wille Söderlund i Brunne och Ögren i Björknäs. Antalet bilar och den betydelse biltrafiken tillmättes avtecknas ganska väl av det sätt på vilket körkortsproven gick till. Jag har själv inte upplevt det, men äldre kamrater som hade uppnått körkortsåldern har berättat och jag tror på deras beskrivningar. En landsfiskal på en ort i Södra Lappmarken, som jag jobbade hos en tid, har nämligen berättat exakt samma historia. Proven gick så till att inspektören Fjäderhane från Härnösand kom i bil till Kramfors, där han samlat ett antal aspiranter. Han valde ut en av dem och bad honom sätta sig vid ratten i sin bil, sedan fyllde han bilen med de övriga aspiranterna. Fick de inte plats i den bilden togs en privatbil till hjälp. Där fick också en aspirant ta plats vid ratten och de övriga som passagerare. Efter Fjäderhanes anvisningar kördes sedan en vända, varefter samtliga fick sina körkort.

Kommunikationerna var som framgått dåliga på gränsen till miserabla, men det fanns en och annan som löste problemet praktisk och utifrån de ekonomiska resurserna. Jag tänker då närmast på en symaskinsagent som åkte omkring på cykel och sålde Singer symaskiner. Till cykeln hade han låtit koppla en hjälpmotor, ett s k övahjul. Det slår mig att så här ca 60 år senare har en modernare version av övahjulet dykt upp som kommunikationsmedel.

Social förhållanden och kriser I

Parentetiskt har jag berört fattigdomen och lågkonjunkturerna under 20-talet. Eftersom båda företeelserna i mångt och mycket sammanhänger och fick så stora återverkningar skall jag göra ett försök att relatera hur jag upplevde dessa saker.

Tidigare har jag berättat hur vi bodde under 20-talet och jag skall försöka ge en bild av genomsnittsbostaden. Jag har inget minne av att det rådde någon egentlig bostadsbrist, men industriarbetarnas bostäder var i högsta grad undermåliga. Den för industriarbetaren vanliga bostaden utgjordes av ett rum och kök. I allmänhet med boaserade väggar och med en oskärmad 15-wattslampa som enda ljuspunkt. Lägenheterna hade varken centralvärme, vatten, slask eller toalett. Bostäderna var ofta inrymda i bolagskaserner med ett flertal familjer i varje kasern. Kasernerna kunde ha ganska lustiga namn, t ex Glädjehöjden, Finnkasern, Karmen. Vattnet hämtades i en pump gemensam för flera kaserner och utedassen delades av flera familjer. Vägglöss och råttor var vanliga företeelser. Det var sammantaget en miljö som gav god grogrund bl a åt lungsoten. Jag vet fall där ända upp till 17-18 personer (mera undantag) levde och sov på denna minimala yta av 1 rum och kök. Vilka möjligheter fanns att under sådana boendeförhållanden sköta sin personliga hygien, läxläsning och andra personliga angelägenheter?

Det var ganska vanligt att det fanns ett grishus i anslutning till en grupp kaserner. De ägdes av bolaget men fick disponeras av hyresgästerna. På det sättet kunde många familjer hålla sig med egen eller del i julgris, ett mycket välkommet för att inte säga nödvändigt tillskott till maten. Jag minns att vi själva under många år delade julgris med en familj på Kramforsbruket.

Det var inte bara bostäderna som var undermåliga. Det var även livsbetingelserna i övrigt. Jag vill sträcka mig så långt så jag påstår att det under vissa perioder förekom ren svält. Industrikriserna avlöste varandra och strejker och lockouter var mer eller mindre vardagsvara (mera härom nedan). Allt detta samverkade till begränsade inkomstillfällen och låga löner. Till allt detta skall läggas den direkta, konstanta arbetslösheten som var katastrofalt hög. Om

man därtill betänker att det inte fanns någon organiserad form att möta massarbetslöshet och inte heller dagens utvecklade skyddsnet i form av försäkringar, AMU-utbildning etc så är det lätt att förstå konsekvenserna. Massor av människor måste under arbetslöshetsperioderna sätta sig i skuld för maten. De handlade på konto eller ”på bok” som det hette. De kom även efter med hyran. Det hände sällan att bolaget vräkte någon anställd för att hyran inte var betald utan skulderna ackumulerades till dess vederbörande fick jobb. Under tider av arbete skulle dessa skulder betalas, oftast genom avdrag på eller införsel av lönen. Detta innebar att de aldrig fick en vettig återhämtningspaus och i många fall mer eller mindre var livegna, eftersom de var skyldiga bolaget pengar för hyran och således inte kunde flytta förrän hyresskulden var betald.

Utdelning av matransoner som mjöl, socker, salt samt kläder etc skedde tidvis genom myndigheternas försorg för att klara de mest aktuella nödsituationerna. Det förekom t om att vi fick klassledigt från skolan för att gå runt i kommunen och samla in mat, kläder och pengar som sedan fördelades bland nödlidande. Jag har ett minne av att jag hade klasskamrater, som i brist på skor måste stanna hemma från skolan. Till slut kunde de få galoscher genom ”fattigvården” som det hette och en bit snöre att binda fast galoscherna med. Vi förstod nog inte tragiken i det hela. Det hände snarare att vi skrattade hjärtligt, när en galosch hamnade i målet i stället för bollen när vi tränade fotboll. Detta var ändå så sent som i början av 30-talet.

En ganska vanlig och signifikativ företeelse var alla tiggare eller luffare, hur man nu vill kalla dem. Människor som var utslagna från arbetsmarknaden p g a konjunkturerna och industrikriserna. De vandrade runt och sökte jobb. De livnärde sig på att tigga mat, pengar och även natthärbärge. Det kunde dyka upp fem-sex per dag. Det var inte frivilligt och p g a lättja de gick omkring och tiggde. Det var helt enkelt deras sätt att överleva. De tog gärna ett tillfälligt jobb – påhopp – som att gräva upp ett potatisland eller att hugga ved, bara de fick i första hand mat eller i andra hand kontant ersättning. Ett annat tecken på lågkonjunkturen och misären, måste den allmänt florerande hembränningen och spritsmugglingen anses vara. Tidvis hände det att polisen inte hade plats för all beslagtagn hembränningsutrustning i sina egna förvaringsutrymmen utan måste hyra lagerlokaler på annat håll.

Som ett belägg för hur förhållandena var återger jag in extenso en insändare i en stockholmstidning den 17 november 1934 ”Undertecknad som på nära håll haft tillfälle att se såväl nöd som överflöd ville rikta en uppmaning till dem som skänka kläder till fattiga att inte skänka trasigt och utslitet, utan värme. Ty vad är det att ge en fattig. Har inte den fattige trasor förut? Det var med bitterhet i sinnet jag blev i tillfälle att se huru en mycket rik familj i en av Stockholms förstäder en dag före jul avsände en stor packlår kläder till Norrland. Frun hade själv arbetat med att packa den och det talads vitt och brett om hur mycket hon var villig att ge. Vad som var användbart kunde packas i en 10 kg-påse, resten var utslitet: barnstrumpor utan fötter o s v. Dock kunde familjen ståta med ett tackkort från kommissionen.....Socialt arbetande”.

Det skall i sanningens namn påpekas, att den låga standarden inte uteslutande hade sin orsak i industrikriser och därav orsakad arbetslöshet. Levnadsstandarderna i landet var generellt låga till mitten av 30-talet. Trots den låga standarden ansågs det allmängiltigt att endast en person – mannen – skulle försörja familjen. Ändå fanns inte det sociala skydd för barnfamiljer som finns idag. Yrkesarbetande kvinnor var snarare undantag som bekräftade regeln. De enda kvinnliga jobb som accepterades var i stort sett lärarinne-, telefonist-, sjuksköterske- och hembiträdesjobb. Ogifta mödrar och änkor kunde ägna sig åt tvätt, glansstrykning samt matlagning och servering vid ”överklassens” middagar. Detta är förhållanden, som så här runt

50 år efteråt, då en hemmafru nästan betraktas som efterbliven – åtminstone inom vissa kretsar – är ganska svårförståeliga.

När jag talar om sociala förhållanden kan det vara på sin plats att något beröra sjukvården. Det fanns två läkare, en provinsial- och en municipalläkare. Dessa tjänstgjorde även som verksläkare. Härutöver drev Kramfors bolag tre sjuksköterskemottagningar – en på Kramforsbruket, en vid sulfitfabriken och en vid Frånö sulfatfabrik. Vidare fanns en barnmorska, som skötte huvuddelen av förlossningarna. Vid mera komplicerade fall tillkallades någon av läkarna. BB-födslar var inte riktigt inne. Läkarna och sjuksköterskorna klarade av större delen av de sjuk- och olycksfall de konfronterades med. Endast svårare fall remitterades till lasarettet i Härnösand, där den legendariske doktor Fritz Kaijser residerade. Han var ett stort läkarnamn (även stadsfullmäktiges ordförande) hos befolkningen inom lasarettets upptagningsområde och säkert en för sin tid mycket skicklig såväl medicinare som kirurg. Han insåg t ex tidigt födans betydelse för mag- och tarmverksamheten och ansåg att matsmältningsapparaten i så gott som alla sammanhang skulle få reagera naturligt. Det går en historia om en gumma som sökte honom för magbesvär. Sedan han undersökt henne kom hans korthuggna kommentar: ”Fis, fis, fem kronor tack”. Många äldre ådalsbor minns honom säkert, fortfarande med respekt och glädje.

I Kramfors fanns också en homeopat som hade en stor kundkrets, dels av sådana som trodde på hans metoder, dels sådana som inte accepterade homeopati, men ändå hoppades bli av med sina åkommor – verkliga eller inbillade.

Till sjukvården skall väl även räknas de tandläkare som fanns. En var Emil Ridderheim med tysk tandteknikerexamen och icke berättigad att utöva tandläkaryrket i Sverige. Han hade en bror Sigurd i Bollsta som befann sig i samma predikament. Någon folktandvård fanns inte, ej heller någon tandvårdsförsäkring. Att gå till en tandläkare var därför något av de ”rikas” privilegium. Tandstatusen var också därefter. Det fanns många, såväl yngre som äldre personer som i bästa fall gick omkring med munnen full av s k kanelstubbar, vilket så småningom resulterade i tandprotes. Ridderheim ansågs vara en skicklig tandläkare, höll lägre taxor och drog mycket folk. Han var dessutom en elegant, charmerande man med stor dragningskraft, i synnerhet på kvinnor. Fram till början av 1940-talet tror jag, tills åklagarreformen kom, hade landsfiskaler och fjärdingsmän s k sportler, d v s provision på indrivna skatter, böter etc. Ridderheim, som utövade tandläkaryrket utan vederbörligt tillstånd, bötfälldes regelbundet och eftersom han hade stor praktik betalade han mycket böter. En icke föraktlig inkomstförstärkning för landsfiskalen i Kramfors. Landsfiskalens fru tyckte vid något tillfälle att hon borde konsultera denne så vitt omtalade tandläkare och gjorde, som hon trodde och hoppades, inkognito ett besök hos honom. När hon skulle betala visade det sig att Ridderheim hade känt igen henne och kommenterade det hela med: ”skall jag betala Edra kläder och Er mat kan jag också stå för Er tandlagning”. Som ett exempel på hur detta system med sportler verkade kan jag nämna att landsfiskalen i Nyland hade en betydligt humanare inställning mot brodern, tandläkaren i Bollsta.

Sociala förhållanden och kriser II

En av de underliggande orsakerna till de miserabla förhållandena var de ständiga industrikriserna och lågkonjunkturerna som drabbade Sverige efter första världskriget. Dessa kriser drabbade Norrland med dess ensidiga trävarubaserade industri speciellt hårt. Jag vill påpeka att Ådalen inte var något särfall utan det fanns många norrlandsorter med likartade problem och förhållanden.

Ständiga strejker och lockouter avlöste varandra med permitteringar och arbetslöshet som följd. Som ett tecken på hur djupa konjunktursvackorna var kan konstateras, att det inte enbart var arbetare som permitterades eller fick vidkännas lönesänkningar, utan även tjänstemän drabbades. Jag ska inte ge mig på några försök till analys av dessa kriser, dels för att jag vid den tidpunkten inte var mogen att göra en analys – en sådan måste med nödvändighet bli en efterhandskonstruktion – dels därför att dessa händelser blivit föremål för studier, analyser och kommentarer av så många experter och icke-experter.

Trots de dåliga tiderna eller snarare till följd av förekom ganska omfattande industriinvesteringar i syfte att rationalisera produktionsapparaten. Brädgårdarnas högbanor ersattes med lågbanor och i samband därmed infördes staplingsmaskiner som ersatte plankbärarna. Torkhus började byggas varigenom behovet av konventionella brädgårdar minskade. Vid massafabrikerna byggdes barktrummor och hanteringen i kolgårdarna av kol och koks automatiserades för att nämna några av rationaliseringsåtgärderna. Allt detta var insatser som minskade behovet av arbetskraft på en redan svår arbetsmarknad och sågs inte alltid med blida ögon. De avskedanden som blev följden ökade självfallet den redan stora oron i samhället. Ett 20-tal år senare skulle oron snarare gälla avsaknaden av och bristen på vilja till tillräckliga investeringar.

Det är alldeles givet att dessa ständigt återkommande arbetslöshetskriser nötte på befolkningen och skapade stor oro och starkt missnöje. Detta tog sig bl a uttryck i en mängd demonstrationer. De flesta utgick från idrottsplatsen i Öd till Folkets Park eller torget. Om jag minns rätt demonstrerade socialdemokraterna på torsdagarna och kommunisterna på tisdagarna. Kommunisterna var starka här uppe under de här åren, vilket resulterade i att Axel Nordström, kommunisternas ledande man, år 1937 valdes in i riksdagen. Där satt han i två perioder, 1937-40 och 1945-48. demonstrationerna kan väl mestadels betraktas som lugna och fredliga manifestationer. Polisen med polismästare Olsson och far och son Lindberg i spetsen ingrep ibland pliktskyldigast och beslagtogs alltför provocerande banderoller, men i övrigt tror jag polisen hade stor förståelse för att inte säga sympatier för demonstranterna.

Den oro och det missnöje som legat och pyrt under en lång tid kulminerade i samband med Kristi Himmelfärdshelgen 1931. direktör Versteegh vid Graningevarken och kapten Strömberg, disponent vid Stuveribolaget, hade inkallat strejkbrytare till Sandvikens sulfatfabrik, silket utlöste stora protestdemonstrationer den 13 maj, som sedan fortsatte den 14 maj med ett demonstrationståg till Lunde, där strejkbrytarna var förlagda i Stuveribolagets baracker. Det var här de fem dödsskjutningarna ägde rum. Kanske den mest tragiska händelsen i den svenska arbetarrörelsens historia. Tore Andersson (Alespång) – även duktig fotbollsback i Väja – som spelade trumpet i en av demonstrationstågets musikkåror, var den som på eget initiativ blåste eld upphör och blev något av en folkhjärte. Det kan ifrågasättas, om inte detta hans initiativ förhindrade en revolution i Sverige.

Ådalskravallerna, som det kom att heta, och kringhändelserna fyllde oss med skräck blandad med nyfikenhet. Det gick under dagarna före, under och efter kravallerna en massa obekräftade rykten om att arbetarna genom inbrott i järnaffärer och annorstädes skaffat sig skjutvapen. Rykten som dessbättre visade sig vara osanna. Dessa rykten skapade förväntningar hos ett fåtal som önskade revolution men fruktan hos den stora majoriteten.

Den 21 maj begravdes fyra av offren för dödsskjutningarna på Gudmundrå kyrkogård. Det femte offret begravdes samtidigt på sin hemkyrkogård i Västervik. Det blev en oförglömlig

manifestation i strålände sol med allmän flaggning på halv stång, stängda butiker och helgklädda människor. 12 000 människor, många tillresta med extratåg och båtar, kantade sorgetågets väg till kyrkan. Kistorna drogs på flakvagnar av män klädda i gråbruna blusar och eldröda halsdukar. Sorgeyttringen fick en alltigenom värdig prägel utan några som helst intermezzon.

Efteråt står det helt klart att blodsutgjutelsen kunde ha undvikits om en tillräckligt stor, neutral och resolut polisstyrka satts in i stället för militär. De skulle inte behövt kravallstängsel, hjälmar, sköldar eller tårgas. Det hade räckt med auktoritet. Att begära att den lokala polisstyrkan skulle klara av situationen hade varit orimligt. Dels var den för liten, dels skulle den ha råkat in i en intressekonflikt.

Den av regeringen tillsatta "Ådalskommissionen" kom också fram till att statspolis borde inrättas. Detta beslöts av riksdagen den 19 maj 1932. denna statspolis skulle bl a ha till uppgift att svara för ordningen i stället för militären i händelse av oroligheter.

Ett, jag kan påstå, oskyldigt offer för Kravallerna blev fotografen Eriksson. Han hade följt händelseutvecklingen hela tiden och dokumenterat den med sin kamera. Tydligen ansågs en del av bilderna alltför komprometterande, varför han föredrog att flytta ifrån Kramfors. I hans ställe kom en fotograf Jensen, vars son Sten också verkade som fotograf. Sten fick någon gång 1938 eller 1939 i uppdrag av ett bokförlag att fotografera Sveriges samtliga gamla kyrkor. Av den anledningen åkte Sten och jag till Ytterlännäs gamla kyrka. Jag som sällskap, Sten hade gjort upp med kyrkoherden att denne skulle finnas på plats och öppna kyrkdörren, men där fanns ingen kyrkoherde. Vi åkte till prästgården där vi knackade på, men ingen öppnade. Genom dörret såg vi att det hängde en nyckel på en krok i förstugan, som tvivelsutan måste vara nyckeln till den gamla kyrkan, men hur skulle vi komma åt den. Ovanför förstubron fanns en balkong och balkongdörren stod på glänt. Sten klättrade utan vidare upp på balkongen, gick ner, genom våningen, hämtade nyckeln och kom ut samma väg. Vi åkte till kyrkan, tog våra bilder och återställde nyckeln samma väg som vi fått tag i den. Detta hemfridsbrott är dessbättre preskriberat sedan lång tid tillbaka.

De dåliga tiderna i Ådalen kom dock att på sikt få vissa positiva effekter. Sålunda byggdes vägen Kramfors-Frånö, den s k betongvägen, som AK-arbete. (AK = arbetslöshetskommissionen, en föregångare till vårt nuvarande AMS). En vägsträcka som i oförändrat skick varit i bruk tills för några år sedan. Som AK-arbete byggdes även vattenledningssystemet i Gudmundrå och Ytterlännäs kommuner. Jag undrar hur många som idag, som en helt naturlig sak skruvar på vattenkranar, tänker på att ledningsnätet slets fram mestadels med handkraft av AK-gubbar, som tjänade omkring 4:50/dag. En ganska vanlig syn under de här åren var ensam man som stod i stenupplag och knackade makadam för hand med en slägga. Makadam som sedan användes för vägbyggen och vägförbättringar i AK-regi. Det förekom att gubbarna stod i kö för AK-jobb för att slippa tigga fattigvården och matlappar. Att anlita fattigvården upplevdes som någonting fult och förnedrande. Jag kan i sammanhanget nämna att i januari 1933 uppgick antalet arbetslösa i Västernorrland till 16 397 personer.

En annan händelse av betydelse för industrien häruppe var, att Kramfors AB år 1929 gick upp i den dåvarande Kreugerkoncernen. En transaktion som skulle visa sig få stora konsekvenser för Ådalsindustrien. I synnerhet i brädgårdarna och vid sågverken under sommarhalvåret = skeppningssäsongen. På den tiden bar det sig att jobba övertid. Från mitten av 1930 började också en viss rörlighet av arbetskraften att märkas i och med att det blev möjligt att få jobb

även på andra orter. Det ansågs dock ofta i början som ett vågstycke att ta ett nytt jobb och flytta från hemorten. Många nöjde sig med att ambulera mellan de olika Ådalsindustrierna.

De förbättrade konjunkturerna ledde till en nyvaknad optimism och tillförsikt som tog sig många uttryck. Bostäder och affärer började byggas, äldre affärsfastigheter om- och tillbyggdes. Bostadsstandarden i Ådalen var vid den här tiden av de lägsta i landet. I Kramfors tillkom biograferna Roxy och Royal. Thalia fanns tidigare. En hel del nya affärer startades också. Jag kunde vid ett besök våren 1988 konstatera att många av dessa fanns kvar med samma ägare, övertagna av barn eller med helt nya ägare. Sommarstugor växte upp efter älven, vid Norafjärden och insjöarna runt om i Ådalsdistriktet. Det skulle vara roligt att veta hur många sommarstugor som till stor del byggdes av sk flytvirke. Sådant virke som vid inlastning i prämar eller vid andra tillfällen av misstag hamnade i vattnet. Det var en smal sak att på kvällar och nätter se till att rätta kvantiteter och rätta dimensioner hamnade i vattnet. Med hjälp av rodd- eller motorbåt var det sedan enkelt att "bärga" virket.

Semesterresor började bli allt vanligare – till Resoanläggningar vid västkusten. Med de nyöppnade båtlinjerna till randstaterna Estland, Lettland och Litauen. Skolresor till fjällen ordnades, med inkvartering i järnvägsvagnar.

Folk började få möjlighet att skaffa fritidsbåtar och bilar. Det köptes och byggdes båtar både här och där, en del verkliga praktbyggen, andra rena amatörjobbet. Båtar som försågs med Solomotorer eller konverterade bilmotorer. Ofta T-ford och ofta från bröderna Johanssons i Nyland. Jag tror att Johan Elovsson kom upp till Siljan III i slutet av 30-talet. Hans båtar hette alltid Siljan. Tyvärr var många litet för stora optimister och båtarna togs i mät för obetalda skulder. Som jag tidigare nämnt, fanns båtar av hävd i Ångermanälven, men att "vanligt folk" kunde köpa bil var någonting nytt. Om jag nämner att det år 1932 fanns 1030 nyregistrerade bilar i hela Västernorrlands län, är det lätt att förstå att bilen hittills inte varit var mans egendom.

De bättre konjunkturerna visade sig även inom andra områden och då tänker jag närmast på klämodet. Jag avser då inte i första hand alltid välklädda Clyde Lundberg, som var en given huvudfigur, när det gällde att bära cub eller knallhatt, som vi sa. Det fanns flera "cubbärare". Otto Sahlberg "Oset", "Pell-Olle Olssen" och Evert Edlund. Nej, det var de verkliga klädsnobbarna jag tänker på. Jag vill inte nämna några namn. Vissa av dem lever och kanske skulle ta illa upp. En kan jag dock nämna, min näst äldsta bror. Tar han illa upp, får jag väl stryka den meningen. (Min äldste bror däremot hade, som väl de flesta samtida känner till, andra "hobbies" för sig). Dom här gossarna gick omkring i svart silkesskjorta med vit slips, svart eller blå raglanrock, kostym med dubbelknäppt väst. Vintertid skulle det vara ulster med stora slag och skärp samt filthatt med Humphrey Bogartstuk.

Denna positiva utveckling fortsatte fram till krigsutbrottet och jag har en känsla av att människorna under senare delen av 30-talet hade en förnöjsamhet som inte förekommit vare sig förr eller senare – eller är jag offer för nostalgi. Utvecklingen gjorde också, såvitt jag förstår, att något av Kramfors själ gick förlorad. Samma sak gällde säkert även andra tätorter. Karaktären av brukssamhälle försvann. En idyll som offerades på standardhöjningens och materialismens altare.

Personligheter i Ådalen

Det vore fel att beskriva dessa sociala förhållanden och kriser utan att nämna några personer som på olika sätt påverkade händelseutvecklingen. Jag tänker då på vissa företagsledare, som suttit lång tid i företagsledande ställning och därför kunnat påverka både industrien och samhället samt en del politiker, som även de har haft stor andel i förändringarna och framåtskridandet.

Baron Mannerheim var delägare i och chef för Kramfors AB under åren 1907-1930, då företaget övergick i Kreugerkoncernen. Mannerheim framstår som en mycket framsynt företagsledare, vilken i många avseenden var långt före sin tid såväl när det gäller utvecklingen och driften av företaget som omtanken och hänsynen till de anställda. För många kanske han framstår som hård, men det här var före Saltsjöbadsavtalets genomförande och klimatet på arbetsplatserna var generellt kärvt. Ett avsnitt ur Mannerheims avskedsbrev till de anställda inom Kramfors AB kan ge en liten insikt om hur han tänkte och kände.

Jag har nu överlämnat bolagets ledning i andra händer. För mig har de år jag stått i spetsen för Kramfors Aktiebolag – mera än två decennier – varit en tid av arbete, varvid svårigheter och motgångar ej saknats. Men min verksamhet har framförallt varit fylld av intresse för uppgiften och av arbetsglädje.

Jag vill härmed framföra mitt varma tack till alla arbetare, såväl i skogarna som i industrierna för den gemensamhetsanda de visat och för den insats de genom sitt arbete gjort.

Tyvär har hårda strider ibland utkämpats, men det erkännandet måste göras våra arbetare, att de förstått att skilja på sak och person, och såvitt jag kunnat bedöma, har ingen bitterhet stannat kvar i sinnena, sedan fred slutits.

Men även om jag erkänner denna sundhet i uppfattning, så kommer jag vid granskning av konflikterna pro & contra till det resultat, att dessa endast varit till skada och kostat såväl bolaget som arbetarna stora summor. Många av de planer jag haft på införandet av förbättringar för arbetarna ha fått skrinläggas eller skjutas på framtiden med anledning av de förluster arbetsstriderna medfört. Jag är dock övertygad om, att i den mån ekonomisk upplysning stiger hos våra arbetare och samarbete mellan arbetare och ledning därigenom möjliggöres i högre grad än hittills, komma även konflikterna att bli färre.

Våra svenska arbetare, och härvid tänker jag särskilt på Eder i Kramfors, äro av god kärnstam. Många äro de, som från far till son i flera generationer arbetat hos bolaget, vilket är en stor heder och värt all uppskattning. Jag anser att intet land kan uppvisa en bättre arbetarstam. Att undantag finnas och att många äro lätt ledda på vägar, som helt säkert ej föra annat än till olycka, förändrar icke regeln. Jag har studerat förhållandena i många länder och har särskilt nu armodet och fattigdomen i Orienten för ögonen, och kan försäkra, att jag ej känner något land, där arbetaren lever under så gynnsamma förhållanden som hos oss.

En annan företagsledare här uppe som jag tror åtnjöt allmän aktning och respekt var konsul John Ekman vid Väja AB. En historia som tillskrivs konsul Ekman kan vara ganska signifikativ, även om jag inte kan garantera sanningshalten. Ett rykte kom i omlopp att Ekman

skulle sälja sin motorbåt – en stor båt med kajuta och allt. En av gubbarna vid Väjäfabriken tog en lördagseftermiddag på sin bästa kostym, köpte en bukett rosor och gick upp till konsulsvillan. Han ringde på och bad att få tala med konsult. När han kom överlämnade gubben blommorna, sade att de var till konsulinnan samt framförde sitt ärende. Konsuln lär ha svarat: ”En man som har blommor med till konsulinnan ska inte betala för båten. Ni kan hämta den på måndag”.

En mera kontroversiell företagsledare var Gerhard Versteegh vid Graningeverken. Han låg ofta i fejd med myndigheter, organisationer, personalen och andra. Versteegh medverkade ju till att skaffa in de strejkbrytare till sulfatfabriken i Sandviken, som blev den utlösande faktorn till Lundekravallerna. Han låg också i strid med författaren Albert Viksten sedan denne i skrift bl a kritiserat de bostadssociala förhållandena vid Graningeverken. En strid som även innefattade rent handgemäng och som slutade med rättegång, vilken Versteegh förlorade.

Jag har nämnt några företagsledare, representerande de största brukena i Ådalen. Det fanns givetvis fler. Hedbergarna på Björkå, Sahlbergs på Strömnäs. Var och en på sin plats påverkade utvecklingen och livet.

Vi får inte glömma den humanitära insats som flera av dessa företagsledare och även andra ledande män inom industrierna gjorde genom att ”sponsra” ungdomar med dåliga ekonomiska förutsättningar, men med goda läshuvuden eller konstnärliga anlag, fram till en utbildning som i många fall lett till framstående positioner i samhället.

Det var inte bara företagsledare som hade ett inflytande på händelserna och utvecklingen. Det fanns en del politiker. Först i raden tar jag då tidigare nämnda Axel Nordström. Han kom att figurera mycket i samband med demonstrationer, strejker och Lundekravallerna. Nordström var väl från början en ryssinfluerad, revolutionsromantisk, militant kommunist och han dömdes också i juli 1931 till fängelse tillsammans med H Sjödin, G Forsman och J E Törnkvist. Nordström dömdes som ledare vid upplopp, frihetsberövande och en del andra brott till det längsta straffet, 2 ½ års fängelse. Han blev som jag nämnt riksdagsman under två perioder och hans attityder och framtoning dämpades avsevärt. Mot slutet av andra riksdagsperioden var han svår att skilja från vilken borgerlig riksdagsman som helst.

En annan politiker som under 20- och 30-talen betydde mycket för Ådalen var Enar Berglund. Han var socialdemokratisk kommunal-, landstings- och rikspolitiker, landstingets ordförande och riksdagsman. Han åtnjöt stort anseende och aktning långt utanför partigränserna. Det var Berglund som 1928 först väckte tanken på att bygga en bro över Ångermanälven vid Sandö. Han var en mycket aktiv, framsynt och progressiv politiker. Eftersom jag umgicks med hans döttrar, tillbringade jag mycken tid i det berglundska hemmet och det var alltid intressant att lyssna till Berglunds planer för Ådalsområdet och länet. Ibland även mera omfattande visioner. Enar Berglund hade två bröder, Sten och Nor, som även de var framstående politiker fast mera på det lokala planet.

Några ytterligare namn som jag kommer ihåg. Grosshandlare Georg Bülund, kantor Henning Lind, E A Edlund och August Åström. Alla politiskt kända. Det fanns ju inget egentligt kommunalkontor förrän fram emot 1930, så politiken sköttes från hemmen och i Bülunds fall från grosshandelskontoret. Vilken betydelse och hur stort inflytande dessa hade för utvecklingen och framåtskridandet kan jag inte bedöma, men kända profiler i ”stan” var de utan tvekan. På tal om Berglund och Lind påminner jag mig en historia, som är betecknande för deras politiska, mestadels fredliga kontroverser. Berglund var ordförande i kommunal-

eller municipalfullmäktige. Vilket kommer jag inte ihåg och det spelar heller ingen roll. Lind var också invald i fullmäktige. Vid något tillfälle uttryckte sig Berglund någonting om att i den här församlingen sitter bara en samling nollor, varpå Lind omedelbart begärde ordet för replik: ”Herr ordförande, om herr ordförande visste hur värdefulla nollor kan vara, om det finns en etta framför”.

I slutet av 30-talet dök ett par yngre namn upp på den lokalpolitiska arenan upp, Herbert Höglund och Ivar Högström. Två gossar som skulle komma att klättra högt på den politiska stegen och inneha höga kommunalpolitiska positioner. Båda blev även riksdagsmän.

Det förekom även personligheter av en annan dignitet och jag väljer ut en av dessa som representativ. Ett namn som säkert alla i min generation och generationen före kommer ihåg, nämligen ”Kalle Fika”. Vad hans riktiga namn var, tror jag få visste, och ingen brydde sig heller om det. Det var i alla fall en person, som satte lite färg på Kramfors. Han jobbade hos stuveriet eller var, som vi sa, sjåare. Han jobbade endast periodvis, men då jobbade han desto intensivare. Helst dygnet runt om det gick. Sedan tog han ledigt en eller två veckor och slog runt, vilket inte sällan gjorde att han kom i konflikt med polisen. Någon gång i slutet av 30-talet flyttade han ihop med en kvinna, som hette Hjördis. Kalle Fika dömdes vid ett tillfälle därefter till 14 dagars fängelse i Härnösand. Förmodligen omvandlade böter. Domen meddelades av polisman Lindberg och då utbrast Kalle Fika: ”men va faan ska jag göra av apan under tiden”. ”Har Du skaffat dej djur”, undrade Lindberg förvånad. ”Nej, jag menar kärringen därhemma”, sa Kalle Fika.

Idrott

Idrottsintresset vaknade mer och mer efter flyttningen till Kramfors centrum och jag tillbringade en stor del av min tid på gamla idrottsplatsen i Öd och senare på nya idrottsplatsen på Skarpåkern. Vintertid var det boxarnas och brottarnas träningslokal – en gammal skollokal på bruket – som lockade. Mycken tid gick även åt till att sitta på Lübecks konditori, som tidigare framgått.

Fram till 1936 skedde idrottsutövandet på idrottsplatsen i Öd. Denna invigdes redan år 1900 och låg inklämd mellan järnvägen och gamla vägen till Sandviken/Sollefteå. Den skildes från Västra brädgården endast genom denna väg och två plank. Det kunde vara ganska givande att ”häcka” i brädgården under pågående fotbollsmatcher eftersom det ofta hände att bollen sparkades över planken och in i brädgården, där den naturligtvis inte alltid gick att hitta. Att de försvunna bollarna förr eller senare dök upp då de träningsplaner som vi grabbar använde oss av, t ex platsen nedanför Kramfors Handel på Bruket eller folkskolans gård, är en helt annan sak. Inträdet till fotbollsmatcherna var för mig inget problem. Jag var trunkbärare åt en av fotbollsspelarna, Sven Frykholm. Han bodde på Bruket och klädde om hemma före matcherna, åkte cykel till idrottsplatsen med en väska på pakethållaren. Väskan var tom, men det var den trunk jag kom in gratis på. Jag kom t o m ända in i omklädningsrummet. Fotbollsplanen var smal och dålig, en lerplan. Löparbanan var likaledes smal och kort. Läktarna var ruttna och standarden i allmänhet, den sanitära i synnerhet undermålig. År 1936 invigdes därför en ny idrottsplats, som till viss del byggts som AK-jobb. Invigningen blev en stor dag för idrotten i Ådalen med flera tusen åskådare och invigningsceremoni med prins Gustav Adolf.

Jag varken vill eller kan räkna upp alla idrottshändelser i Ådalen under den här perioden. Dels skulle det bli för långt, dels är minnet för kort. Det får alltså bli ett plock bland för mig mera väsentliga händelser.

Det faller sig naturligt att börja med skidor. Den helt dominerande idrottsgrenen från slutet av 20-talet och ett drygt decennium framåt. Det började med Adrian Karlsson, Hilding Högberg, bröderna Åsander, Lars Theodor "Lappen" Jonsson och Herbert Nenzén med många segrar. Framförallt i ångermanländska lopp och en 3:e plats för Herbert Nenzén på 3-milen vid SM i Umeå 1931. Att tävlingarna mestadels hade relativt lokal prägel hade såväl ekonomiska som kommunikationstekniska orsaker. Resorna måste företas med tåg och/eller buss och budgeten var begränsad. År 1934 vann Elis Viklund 5-milen vid IFS-spelen (dåvarande VM) i Sollefteå. Elis åkte då för Salsåker/Ullånger, men flyttade senare över till Kramfors. 1936 vann han 5-milen vid OS i Garmisch-Parten-Kirchen. Jag kommer ännu ihåg de storartade hyllningarna som mötte honom, när han återkom till Kramfors som olympiasegrare. Ett stort uppbåd människor i alla åldrar, facklor, tal och färd med häst och släde från stationen till väntande middag.

Elis Viklund var säkert en av de första idrottsmännen i landet som sjöng in en grammofonskiva, "Idrottspojknas schottis" till ackompanjemang av Gösta Westerlund.

Kramfors IF skaffade sig under 30-talet ett högt kvalificerat gäng skidlöpare. Elis Viklund och Herbert Nenzén är redan nämnda. Till dessa kan läggas bröderna Calle och Pelle Pallin, Gerhard Wikner, Nils Olov Vestin m fl som alla satte sina spår i såväl nationella som internationella prislistor. Vid SM i Sollefteå 1938 gjorde Kramforsåkarna nästan rent hus med bl a individuella och lagsegrar på 3- och 5-milen. Elis Viklund vann 3-milen och Herbert Nenzén fick efter många års slit i skidspåret en fullträff när han vann 5-milen. Elis Viklund avslutade egentligen sin skidkarriär efter säsongen 1940, men i augusti 1940 kom han ner till idrottsplatsen och började löpträna. Vi frågade om han tänkte fortsätta med skidtävlandet. Elis påpekade då att han var världs- och olympiamästare på 5-mil, men inte svensk mästare och tyckte därför att han borde komplettera sin meritlista med en SM-seger på nämnda distans. 1941 avslutade han följdriktigt sin enastående karriär genom att vinna SM på 5 mil i Umeå. Även Väja hade goda skidlöpare. Jag kan än en gång nämna Lars Theodor Jonsson som flyttade till Strömsund, Bertil Melin, Manfred Stattin, Axel Danielsson och så småningom även Sven Andersson, under många år en pålitlig långtradare på skidor.

Det vore fel att här inte nämna de korporationstävlingar (korpen, red:s anm.) som årligen anordnades under lång tid. Jag tror att dessa tävlingar hade stor del i det skidintresse som fanns.

Till kapitlet skidor skall väl även räknas det försök att introducera backhoppning, som några eldsjälar gjorde på 30-talet. De lyckades genom ett engagerat arbete och bidrag från Kramfors AB få till stånd hoppbacken på Skyttorpet, men någon succé blev aldrig backhoppningen. Backen stod i alla fall kvar i många år som ett omtyckt utflyktsmål och utsiktspunkt med stora delar av Ådalen och Ångermanälven i blickfånget.

Enligt en enkätundersökning som gjordes i Kramfors 1930 var boxningen den mest populära idrottsgrenen bland fabriksarbetarna och fotbollen bland brädgårdsarbetarna. Det sägs att under lågkonjunkturer får boxningen ett uppsving och inget motsäger detta när det gäller Ådalen. Redan i slutet av 20-talet fanns boxare som Sven Edqvist, Bia Sjödin, Topsy Eriksson

och Hilding Sundin – norrlandsyrvädret – för att nämna några. Även Affa Eriksson hade börjat härja i prislistorna.

Apropå Affa Eriksson – som framgår på annat håll även utmärkt fotbollsspelare – så var han det verkliga konditionsfenomenet. Mycket av konditionen skaffade han sig säkert under sina jobb vid olika vägarbeten inom ådalsdistriktet, ibland flera mil från bostaden. För att ta sig till och från jobbet skaffade Affa en motorcykel. En motorcykel som saknade självstart och således måste springas igång, en s k gångspringare. Eftersom den var i högsta grad svårstartad fick han springa långa sträckor, skjutande den tunga motorcykeln. Frågan är om han inte fick springa hela sträckan ibland, både till och från jobbet. Sådant ger kondition.

Med dessa boxare som stomme var Kramfors IF under lång tid Västernorrlands bästa boxningsklubb och 1930 även bästa klubb vid norrlandsmästerskapen. 1931 blev Affa Eriksson svensk mästare och landslagsman.

Andra boxare dök upp, t ex bröderna Harry, Rune och Sören Rehnlund, Helge Runér. Senare under 30-talet kom Sture Hållberg. Svensk olympiarepresentant vid Berlinolympiaden efter ett par underliga uttagningsomgångar mot Stockholmsboxaren Harry Larsson-Ljushammar.

Den boxningskultur, som grundlades i Ådalen, skulle senare komma att ge oss boxare som ”Lappen” Burgström och Curt Larsson. Alla som följt dessa grabbar senare i livet är nog överens med mig om att allt tal om att boxning är förråande är nonsens. Boxning – rätt utövade – är tvärtom uppfostrande och disciplinerande.

Om skidor var den nästan allenarådande vintersporten, så var fotboll den dominerande sommarsporten. Jag har tidigare i förbigående nämnt IF Excelsior från Kramfors Södra, men det fotbollslag som tilldrog sig det största intresset var Kramfors IF:s A-lag. Där fanns från 20-talet spelare som Sigge Lübeck, Calle Svensson, Pelle Tjernberg – värvad till Östrand – Anders Andersson, Otto Olsson, Bertil Forsman, Figge Tvär m fl omkring 1930 släpptes några unga spelare upp i A-laget. Spelare som under ett årtionde kom att spela en stor roll för Kramforsfotbollen. Jag tänker då närmast på Oskar ”Grälle” Eriksson, Arne Skoglund och Sickan Fällström. De skulle komma att följas av flera.

Invigningen av den nya idrottsplatsen kom att betyda mycket för Kramforsfotbollen och idrotten i allmänhet. Kramfors började dra till sig spelare från de närliggande klubbarna – främst Excelsior och Frånö. De flesta äldre Ådalsbor torde än idag komma ihåg spelare som Erik Sjölund – värvad till Iggesund, Acke Dahl – värvad till Nynäshamn, Affa Eriksson – tidvis Älgarna, Valter Ljung-Pettersson – värvad till Skärgården.

Av ovanstående framgår att värvning av fotbollsspelare från Norrland pågick redan under den här tiden. Skillnaden var att man värvade med erbjudanden om jobb och inte som nu, med en massa pengar.

Det var emellertid inte bara Kramfors IF som höll sig med goda fotbollsspelare, utan även Bollsta, Väja, Sandö och Älgarna.

Lokalpatriotismen var stark. Naturligtvis gällde det i allmänhet, men fotbollen i synnerhet. Vi var självfallet både hemmablinda och ”enögda” i våra känslöyttringar. Det är ganska lustigt att patriotismen blommade starkt i fråga om vissa motståndslag. Det gällde framför allt de näraliggande lagen. Väja, Älgarna, Bollsta och Sandö, men även Sundsvallslagen Essvik och

Kubikenborg. Våra patriotiska yttringar tog sig mest vokala uttryck i form av nidhejarsor. Vi övergick emellertid aldrig till våldsamheter, ligistfasoner eller egendomsförstörelse som dagens fans hos vissa klubbar gör. Det berodde förmodligen på att vi var mera väluppfostrade, disciplinerade och hade fått lära oss att veta hut.

Jag vill inte undanhålla läsarna en episod, som visar hur intensivt fotbollen upplevdes. Affe Östlund (bl a "Grabbarna i 59:an") var alltid en mycket engagerad och hörbar åskådare. Vid ett tillfälle uttryckte han lite väl högljutt sitt missnöje med Kramfors A-lag i allmänhet och Jompa Fägerstrand i synnerhet. Något om att Jompa är som en clown på cirkus, han kommer för att hjälpa till när allting är färdigt. Sven Broman, under lång tid chefredaktör för Året Runt, hade börjat skriva fotbollsreferat i Nya Norrland. Han tog sig orådet att i sitt referat av matchen hårt kritisera Affes uppträdande. Detta resulterade i att Affe skällde ut Sven Broman efter noter på Limstagatan utanför Lübecks konditori. Sven Bromans fortsatta journalistkarriär tycks dock tyda på att han inte skakades så hårt av denna episod.

Genom fotbollen fick vi utblickar, som innan TV och resor hade börjad vidga horisonterna, var verkligt värdefulla. Som omväxling mot serierandandet inbjöds allsvenska lag som GAIS och Djurgården m fl till vänskapsmatcher. Även internationellt utbyte förekom. Jag kommer speciellt ihåg de österrikiska lagen FC Admira och Wien FC. Fina representanter för det tekniska österrikiska kortpassningsspelet.

Jag tror inte jag gör mig skyldig till någon överdrift eller partiskhet, om jag påstår att Kramfors var centrum även för den allmänna idrotten i Ådalen. Orsaken härtill får väl sökas i att Kramfors hade de bästa resurserna ifråga om idrottsplats, -ledare och kanske även ekonomi. Detta gjorde att Kramfors drog till sig idrottsgrabbar från omkringliggande orter med inga eller begränsade resurser. Främst från bl a Skog, Nordingrå och Ullånger.

På 20-talet handlade det mest om stafettlöpningar. Sundsvall runt, Härnösand runt och Kramfors runt. Dessa stafetter fortsatte i viss utsträckning även på 30-talet. Jag var själv med i Härnösand runt några gånger. Resor i abonnerad buss, egen idrottsutrustning och 1:25 kronor i matersättning. Det räckte till pytt i panna och ett glas mjölk på någon mjölkbar. Det fanns löpare som tidigt gjorde fina individuella prestationer, t ex Gunnar Falk från Bollsta på långdistans. Vi får heller inte glömma Nisse Björk, Kramfors och Helleberg, Härnösand i höjdhopp. Efterhand började fler och fler grabbar dyka upp i de individuella grenarna. Erland Asplund och Hans Olof Landström på medeldistans. Erland flyttade till Gävle och blev svensk mästare på 4 x 1500 m. Stig Bergman i mångkamp, stavhopp och korta häcken. Alltid i hård konkurrens av löjtnanterna Ek och Pettersson från I:21 i Sollefteå.

Som en bieffekt av idrotten lärde jag mig att bada bastu. Det var dåligt med allmänna bad i Kramfors. Det fanns visserligen en bastu i Fiskjaskolan, men dit var det långt. Hugo Sjöblom som var riksidsrottsförbundets norrlandstränare byggde egenhändigt en bastu bakom läktaren på idrottsplatsen. Denna bastu var under många år en omtyckt träffpunkt, såväl sommar som vinter.

Det utövades även andra idrotter, dock i mindre omfattning. I mitten av 30-talet var Knatten Lundell upp och försökte introducera ishockey, men det tog många år innan den slog igenom, om den överhuvudtaget slagit igenom i Ådalen. OBS! (MIN ANTECKNING)

Bandy spelades på upplogade eller skottade planer och kämpade med stora svårigheter under snörika vintrar. Sandslåns IF har dock tidvis tillhört svenska eliten.

Brottningen inregistrerade en del framgångar med Holger Mehle, Curt Smedberg och Oskar Backlund som pådrivande krafter, men hade hela tiden sitt centrum i Sundsvallsdistriktet.

I mitten av 30-talet förekom travtävlingar, motorcykel- och biltävlingar på is på Kyrkviken. Travtävlingarna blev aldrig någon attraktion, där låg Nyland bättre till. Motortävlingarna blev också av tillfällig karaktär, trots medverkan av så eminenta förare som Ivar Skeppstedt, Ragge Sundkvist och Gunnar Karlén på motorcykel samt Henken Widengren och norrmannen Björnstad på bil.

Idag, med den tennishausse vi har, kan det kanske vara av intresse att nämna att i mitten av 30-talet byggdes en tennisbana av trä på vägen upp till Björsta tjärn. Den blev aldrig någon succé. Förmodligen kom den 40 år för tidigt.

I sammanhanget idrott får vi inte glömma de ledare, som utan tanke på ersättning offrade stor del av sin fritid för idrotten. Nisse Björk, Hilding Svensson, Sigge Lübeck, Calle Svensson, Helge Höglund, Calle "Rättarn" Eriksson, Thure Widerström. Många av dessa gjorde stora insatser för idrotten långt utanför såväl Ådalens som Ångermanlands och Västernorrlands gränser. Ett namn jag också vill nämna i det här sammanhanget är John Nordin. Under många år på sin fritid skötte han idrottsplatsen, som om det varit hans egen trädgård. Helt självuppförande och utan ersättning. Visserligen fick han viss hjälp av oss skolgrabbar med att klippa fotbollsplanen, plocka maskrosor och vältta löparbanor, men det var i sanningens namn mest för att vi skulle få gå in gratis på de olika idrottsarrangemangen.

Omnämnas bör också fotbollsdomare som Thure Forhaug, Ivar Lindström och Ivan Bergsten. Forhaug var även omtyckt scoutledare under många år.

Idrotten gav mig mycket. Umgänget, träningen, tävlingarna. Kamratskap, fysisk fostran, disciplin och förströelse. Det idrottsintresse som grundlades har hängt med och bl a resulterat i uppdrag som tävlingsfunktionär inom friidrotten och ledamotskap i boxningsförbundets styrelse, vilket gjort det möjligt att umgås med och följa såväl svenska som utländska idrottsgrabbar och ledare.

Kultur

Jag har tidigare något berört det utbud av olika slags kulturella aktiviteter och underhållning som fanns på 20-talet och det var inte särskilt mångomfattande eller rikhaltigt. Den tekniska, ekonomiska och sociala utvecklingen under 30-talet ökade utbudet av kultur- och underhållningsaktiviteter både kvantitativt och kvalitativt. Radion, som tekniskt blev bättre och bättre, började bli var mans egendom. Den kom att betyda mycket såväl ur bildnings- som underhållningssynpunkt. Ett rikhaltigt program med musik, teaterpjäser, uppläsningar, sport etc serverades i det enda program som då fanns. Jag glömmer inte den dagliga grammofontimmen med allsidig musik presenterad på ett sakligt och informativt sätt. Grammofontimmen tillfredsställde alla smakriktningar inom musiken. Den började med lättare musik och gick sedan genom hela skalan till "tyngre" musik, typ Wagner. Vilken skillnad mot dagens "skvalradio", där det verkar som "dunka, dunka musiken" lagts in för att ge hallåmän och -kvinnor en andhämtningsspaus mellan allt onödigt och naivt pladder till irritation för lyssnarna. Man frågar sig osökt för vilken kategori lyssnare denna s k musik spelas. Det kan knappast vara för skolungdom, för de befinner sig förhoppningsvis i skolan på förmiddagarna större delen av året. Det kan absolut inte vara för det 100 000-tals pensionärer,

som har tid att lyssna på radion på förmiddagarna. Man ställer sig frågan, vilka kvalifikationer producenterna har och vad som rör sig i deras huvuden i den mån de överhuvudtaget har några huvuden. TA EVENTUELLT BORT DETTA!!

Lördagskvällarnas sändning av dansmusik gjorde det möjligt att lyssna till orkestrar som Sunde Waldimir, Håkan von Eichwald, Georg Enders, Åke Fagerlund, Nisse Linds Hottrio, Nisse Södermans Qvintett för att nämna några. Vi fick också en doft av "den fina världen" när musiken sändes från ställen som Berns, Fenix-Kronprinsen, Phoenix i Köpenhamn m fl dansrestauranter. När radioprogrammen som alltid avslutades med "Du gamla, Du fria" upphörde för kvällen, i allmänhet omkring kl 22-22.30, började ett intensivt sökande efter dansmusik på utländska stationer, främst Luxemburg och Kalundborg. I allmänhet måste vi ge upp och gå över till grammofonen. Eftersom skivorna bara varade i ca 2 ½ minut, blev det ett ideligt springande, vevande och bytande, vilket var i hög grad irriterande, men det kanske förhindrade mångt tillfälle till sk synd.

Även på det lokala planet fanns ett stort musikutbud, i allmänhet representerat på Folkets Park. Kramfors Jass och Fritzes med musiker som Kalle Tallberg, Roland Spetz, bröderna Werblom, Tore Andersson (Alespång), Karl Anders Zetterlund m fl. På Folkets Park kunde vi också lyssna på och dansa till gästande stororkestrar, sådana som vi annars bara kunde lyssna till på radion. För den kulturella dansen stod Babelsberg med sina gammeldansaftnar och Kristallen i Östby. Sommartid var utedansbanan i folkparken i Frånö ett omtyckt dansställe, men om den utgjorde någon kulturell tillgång kan väl diskuteras.

Dragspelsmusiken har alltid haft ett starkt fäste i Ådalen. Ångermanälven kallas än idag i vissa kretsar för dragspelsälven. Från den här tiden kommer jag ihåg dragspelare som Kalle Grönstedt (Månsken över Ångermanälven), Erling Grönstedt, Hans Erik Nääs (Vals på Svanö och I skymning), som under lång tid var verksam i Ådalen och Kalle Sjöberg (Kapten Bölja kallad). Så vitt jag vet lever dessa dragspelstraditioner kvar i Ådalen än idag.

Här bör väl också nämnas kramforsaren Kalle Nylander, som under 20-talet var en känd operasångare. Anders Näslund började i slutet av 30-talet göra sin välljudande stämma hörd, framför allt i Gudmundrå kyrka, för att senare bli ett stort namn på Kungliga Operan.

Antonia Alcala – Kramforsbruden – dök upp i slutet av 30-talet. Historien om hennes insmuggling från Frankrike och ankomst till Sverige var ett allmänt samtalsämne och väckte hos många romantiska och äventyrliga känslor. Den stora publiciteten omkring henne gjorde att hon av smarta människor utnyttjades kommersiellt en tid som sångerska, men försvann ganska snart ut i anonymiteten.

De gamla menagerierna, som visade upp ormtämjerskor och allehanda exotiska djur försvann och ersattes med cirkusar och tivolin (även om de i mindre utsträckning förekommit tidigare). Cirkus Schuman, Scott, Orlando och Frankoni-Strassburger med en uppsjö av goda artister och uppvisning av djur som kunde anstå en mindre zoologisk djurpark. I synnerhet cirkus Frankoni-Strassburger var något av en upplevelse. Två maneger, 300 djur och 200 människor säger något om cirkusens omfattning.

Det var faktiskt svårt att hänga med i vad som samtidigt hände i de två manegererna. En föraning om vad som skulle komma fick vi när cirkusen lastade ur vid järnvägsstationen och de flesta djuren – gående – en del dragande cirkusvagnar med lejon, tigrar och andra vilda, exotiska djur förflyttades till cirkusplatsen vid torget. Vid dessa cirkusföreställningar visades i

full aktion elefanter, lamadjur, lejon, tigrar, zebror, björnar, sjölejon för att inte tala om alla hästar och hundar. Men det här var förstås innan djurskyddsföreningar, hälsovårdsmyndigheter och andra börjat lägga sina antiseptiska förbudshänder över landet. Trapetsartister, jonglörer, jättedamer och skäggiga damer fanns naturligtvis med liksom clowner – gärna med inslag av dvärgar – och illusionister m m. Om man inte hade råd eller lust att se cirkusföreställningen, kunde man möt en överkomlig entré få se djurstallarna. De ambuleringar var även de välkomna avbrott i vardagsrutinen. Förutom vanliga attraktioner i form av karuseller, skjutbanor, pilkastning och allehanda stånd hade de flesta radiobilbana och dansbana med levande orkester.

Jag kanske bör nämna något om den s k ”finkulturen” också. Teatrarna började mer och mer ge föreställningar i landsorten till glädje för det flertal som inte hade möjlighet att åka till de stora metropolerna med etablerade teatrar och fasta ensembler. Ett axplock av det som gavs i Ådalen – oftast på Folkets Park i Kramfors – visar att det mestadels var stycken av hög kvalitet som spelades eller vad sägs om Grevinnan Maritza, Glada Änkan, Lilla Helgonet, Gröna Hissen med Gösta Ekman d ä och Zarah Leander, Flickan i uniform med en huvudrollsinnehavarinna som hette Signe Larsson, senare Hasso. Vi hade också ett par lokala teaterbegåvningar i Affe Östlund och Birger Åsander. Affe gjorde sin egentliga scendebut den 12 september 1920 i Härnösand, där han spelade advokaten Paffs roll i lustspelet Miljonär för en dag. Båda blev med tiden skådespelare på riksplanet med medverkan i ett flertal filmer och för Affes del även scenframträdanden med bl a rollen som Herr Markurell i Hjälmars Bergmans Markurells i Wadköping.

I slutet av 30-talet kom en musiklärare till realskolan i Kramfors. Han bildade en symfoniorkester som blev ett uppskattat inslag i ortens musikliv.

Även på den litterära sidan var aktiviteten stor med eldsjälarna som Axel Erdman vid studiehemmet i Jättesta och den allmänt kulturintresserade Kurt Norell i spetsen. Birger Norman började dokumentera den mångsidiga litterära talang som gjort honom till en av våra stora författare. Albert Viksten – född ångermanlänning men utflyttad till Färila – ägnade stor del av sin litterära verksamhet åt Ådalsproblematiken.

En författare som lästes mycket under 30-talet var riksdagsmannen J R Sundström med Janne Vängmanserien. ”Tjo flöjt, sa Janne Vängman” var ett uttryck som under lång tid användes av såväl ung som gammal. Till de litterära kulturpersonligheterna får väl även Bror Leo Olsson, ”Viddernas son”, räknas. Kanske inte så mycket för sitt diktskrivande, utan mer därför att han var en något udda profil – ett inslag i stadsbilden.

På den konstnärliga sidan finner vi t ex Ragnar Mikaelsson, som var något av en provinsial Döderhultare samt målaren Helge Asker. Jag undrar hur många Ådalsbor som än idag har en tavla, en porträtteckning eller karikatyr hängande på väggen eller liggande i en byrå signerade Asker. I synnerhet efter hans porträttecknande i ett stånd på Kramforsutställningen. Konstnären Abbe Amelin tillbringade en period i Kramfors. Tyvärr utnyttjade en del samvetslösa personer hans svagheter och roffade åt sig målningar till rövarpriser. Jag hoppas dessa personer vilar gott i sin himmel eller var de nu må befinna sig.

Föreläsningsföreningarnas verksamhet var ett allmänt uppskattat inslag i de kulturella aktiviteterna. De föreläsningar – ofta med ljusbilder – och trubadurafnarn, som arrangerades på Folkets Park eller Babelsberg, var alltid välbesökta och omtyckta. Vad sägs om föreläsare

som Sten Bergman med sina reseskildringar, Stig Wesslén med naturskildringar, Elise Ottesen-Jensen med sexualupplysningsföreläsningar eller Gunnar Thuressons visafatnar.

Över huvud taget togs det många initiativ till självaktiviteter. Kabaréer, basarer, läsecirklar, studiecirklar. Det fanns gott om entusiastiska, frivilliga krafter. Givetvis var marknaden tacksammare och anspråken på aktiviteter större då n nu. Endast ett program i radion och ingen TV gjorde att det fanns såväl tid som behov av fritidssysselsättningar. Man ställer sig osökt frågan om inte denna form av självaktiviteter var mera välgörande för både det intellektuella som lekamliga välbefinnandet jämfört med dagens passiva mottagande av den allsköns ”dynga”, som vi matas med i tid och otid utan några som helst krav på motprestation.

Reflexion

Innan jag slutar vill jag säga några ord om en resa jag företog med motorbåt uppför Ångermanälven år 1976, genom det Ådalen som en gång i tiden varit ett av världens mest betydelsefulla exportdistrikt ifråga om trävaru- och cellulosa produkter. Författaren Mauritz Edström har i sin bok ”Mitt Ådalen” beskrivit en motsvarande resa och kallat den ”Resa bland ruiner” och jag kan inte hitta en mer heltäckande benämning.

Det var med en känsla av vemod, saknad och något av helig ilska som jag passerade alla dessa förruttnade ribb- och pålkajer, igenväxta brädgårdar och timmerupplag, förvittrade såg- och pannhus samt halvt nedrasade skorstenar som stod som gravmonument över en av de största epokerna i Sveriges industriella historia.

Jag kan inte låta bli att ställa mig frågan: Vad kunde Industriådalen ha varit idag? Svaret kan bara bli spekulativt. Förutsatt att det funnits framsynta och ansvarsmedvetna industriägare och –ledare som insett eller borde ha insett redan i mitten av 50-talet, att cellulosa- och sågverksindustrin måste genomgå en omfattande strukturrationalisering. Det stod redan då klart bl a att det skulle råda en viss råvaruknapphet. Samtidigt måste industrienheterna bli större, färre, mer rationella samt mera investeringskrävande. Hade sådana rationaliseringsåtgärder vidtagits skulle sannolikt vissa personalinskränkningar måst ske, men en konkurrenskraftig basindustri skulle ha funnits kvar i Ådalen.

Förutsatt vidare att det funnits framsynta, intelligenta och handlingskraftiga politiker och mindre regerings- och företagsvänliga landshövdingar (samtliga nöjda med att sitta dästa vid de socialdemokratiska köttgrytorna) som dragit ut konsekvenserna och erfarenheterna av alla kriser med arbetslöshet, svält och oro förorsakade av en ensidig konjunkturkänslig industripotential. Utifrån dessa erfarenheter skulle en bibehållen basindustri, kompletterad med en mer differentierad industri som kunnat ta vara på den kunniga och lojala arbetarstam som fanns, ha kunnat byggas upp under de goda åren på 60- och 70-talen. I stället satt de med skyggglappar, en tro på industriledarna och framförallt en övertro på politikens lekmannamässiga sätt att handlägga och lösa problemen. Var fanns framsyntheten, handlingskraften och viljan??

Även om Ådalen i någon mån repat sig företagsmässigt sett, kan jag inte inse varför den traditionsrika, stolta trävarubaserade industrin till stor del måste offras till förmån för Sundsvalls- och Örnsköldsviksdistriktet.

Jag frågar mig. Måste det som inträffat i Ådalen inträffa? Frågan lär aldrig bli besvarad.

Sture Nyberg

Källa: Föreningsarkivet Västernorrland